
La Canònica gironina i la geografia urbana de Castelló d'Empúries en la Baixa Edat Mitjana

Per ALBERT COMPTE

INTRODUCCIÓ

La preparació d'un treball de geografia històrica sobre la Muga i l'estany de Castelló⁽¹⁾ em posà en contacte amb un ric i valuós fons històric existent a l'arxiu capitular de Girona i corresponent a la població de Castelló d'Empúries.

Vaig pensar aleshores en la possibilitat d'elaborar un treball sobre un tema que, per la meua condició d'historiador i geògraf, podria ser-me especialment satisfactori: una geografia urbana del Castelló de la baixa Edat Mitjana, a l'estil del que s'ha portat a terme, per posar un exemple, amb la ciutat de Girona; és a dir, reconstruir el tram urbà de la vila, fixar i delimitar-ne els carrers i places, assenyalar l'emplaçament d'edificis singulars i situar en el lloc corresponent el personal humà que li donava vida.

He parlat de la baixa per la senzilla raó que sobre la central i l'alta Edat Mitjana ens manca la documentació suficient per portar a cap un estudi semblant. Encara és més de lamentar quan precisament durant els segles XII i XIII té lloc la formació i desenvolupament, a Castelló, del tipus de nucli urbà –fonamentat en la indústria, el comerç i l'administració comtal, eclesiàstica i municipal– que el marcarà durant segles, destacant-lo com una de les entitats més importants del nord-est català.

Per l'elaboració d'aquesta monografia hem utilitzat, sobretot, documentació del mencionat arxiu capitular que per la pròpia peculiaritat només ens pot oferir notícies d'un sector de la vila, el que es trobava sota el domini directe de la Canònica gironina. Així, doncs, la reconstrucció del Castelló medieval, que pretén realitzar el nostre treball, és necessàriament parcial i afecta sols una porció de la vila encara que sigui la més extensa i probablement el motor del desenvolupament i expansió urbans dels mencionats segles XII i XIII.

És possible que noves investigacions a l'arxiu històric de Girona, amb l'anàlisi dels centenars de protocols notariaus que conté de l'època, així com

1. COMPTE, A., "Desviació del riu Muga i acceleració del procés d'eixugament de l'estany de Castelló en les centúries XVII i XVIII", dins *Treballs de la Societat Catalana de Geografia* núm. 50 (a. 2000), Barcelona, pàg. 95-118.

en el fons documental del comtat d'Empúries guardat a l'arxiu patrimonial dels Medinaceli i recentment lliurat en microfilm a l'arxiu municipal de Castelló, aportin més dades especialment pel que fa al sector urbà meridional, centre del vell nucli comtal. Donada la meua edat, espero que, les joves generacions d'historiadors, vinguin a completar i millorar el que s'exposarà aquí.

Entre la mencionada documentació capitular s'han escollit dos capbreus dels béns de la Canònica a Castelló corresponents al segle XIV: un de la primera meitat, anterior a la gran pesta de 1348; l'altre del darrer quart del segle.

El primer l'anomenarem de 1332, perquè, malgrat incloure capbreuacions anteriors i posteriors a aquesta data, bona part d'elles corresponen al mencionat any. D'ell existeix un original, guardat a l'arxiu capitular i contingut en un llibre voluminós en pergami de 211 folis⁽²⁾. El segon correspon a l'any 1383 i d'ell també se'n conserva l'original en el mencionat arxiu, però en paper. El lloc porta com a títol: *Pabordia de Castelló. Llibre de Capbreus, 1446* i a la coberta: *Notari Ramón Baussigues, núm. 255, De la Pabordia de Castelló; és del Capítol de la Seu. Gerona 1383-1446* (la xifra 1446 es troba ratllada i al damunt s'hi llegeix 1411).⁽³⁾ A diferència de l'anterior, la gran majoria de les capbreuacions corresponen a l'any de l'encapçalament, 1383.

Els dos capbreus foren transcrits, –resumint el contingut de cada partida– entre tres i dos segles i mig després en un llibre que en el lloc porta per títol *Actes de la Pabordia de Castelló. 1632*, i a la coberta interior: *Calendaris de actes a favor de la Pabordia de febrer, Mars y Abril de la Seu de Gerona, vulgarment dita de Castelló d'Empúries. Continuats per Joan Cellers, prevere, en lo any 1632*. Aquest llibre, donat a conèixer recentment⁽⁴⁾, a més dels citats capbreus en conté d'altres de posteriors, així com diferent documentació de caràcter patrimonial i administratiu: llevadors de censos, reconeixements a favor de la Pabordia, “calendaris” d'actes de les notaries de Bofill i Mallén, etcètera.

El fet d'aparèixer el capbreu de 1332 com el de data més reculada, la dispersió de les capbreuacions entre diferents anys que van des de 1302 a 1343, per una banda, així com la manca de referències topogràfiques de cases o carrers coneguts on poder situar almenys algunes de les peces del damer urbà, l'ha fet inviàble com a document director del treball. En conseqüència hem hagut d'utilitzar com a tal el de 1383, més recent i amb nombre semblant

2. El llibre és un dels més grossos del fons de Castelló d'Empúries a l'arxiu capitular. Es troba integrat almenys per tres volums, els dos primers enquadernats i, tots plegats, relligats i embotits dintre d'unes grans cobertes, de 50 per 30 cm, també de pergami, però posteriors al material restant. En el lloc s'annota: “Capbreu Castelló” i en el recte de la coberta: “Caputbreve in favorem Canonicae Sctae Mariae Castilionis, núm. 20. Calaixó 9”.

A més dels folis en pergami, s'inclouen, en paper, uns índexs de capbreuadors per ordre alfabètic, de data força posterior.

3. El capbreu original, de 40 per 23 cm, conté 353 folis i segueix el mateix ordre que trobem en la recopilació de 1632, amb algunes petites variants; és a dir, primer els barris castellanins, començant per l'Eramala i després els diferents paratges del terme. Cada un d'aquests apartats es troba separat per uns fulls en blanc. El llibre es tanca amb un índex final.

4. RIBAS TORRES, P., *Atlas de Castelló d'Empúries. Segles XVII i XVIII*. Ed. Ajuntament de Castelló d'Empúries, a. 2001

de capbrevadors, però que, sobretot pel puig Salner i el de l'Eramala, aporta els punts referencials imprescindibles que ens han permès reconstruir part del tramata urbà castellaní medieval.

El fet de servir-nos fonamentalment del capbreu de 1383 no és obstacle perquè acudim al de 1332 per comparar i completar dades, de manera especial per aquells barris que, existents abans de la gran pesta, haurien gairebé desaparegut al final del segle, com el del puig de la Muga i el que les compilacions posteriors anomenen "sota la bassa del Molí". En aquest sentit tindrem present també una compilació tardana que porta per títol en el lloc: *Notas de Documentos de la Pabordia de Castelló, 1804*⁵⁾ en particular per un conjunt de capbrevacions de mitjan del segle XIV, per tant, a mig camí entre el primer i el darrer capbreu.

Tots els que han treballat en aquesta mena de temes coneixen sobradament les dificultats que la reconstrucció urbana històrica comporta i, en conseqüència, la relativa provisionalitat dels resultats. A fi de comprendre millor l'exposat anteriorment, resumiré alguns dels problemes inherents a dita feina:

- a) la manca o exigüitat de citacions de llocs coneguts que puguin servir de referència per situar correctament habitatges, solars o peces de terra en el seu corresponent espai. Recordem que aleshores els consells comunals tenien altres maldecaps que posar plaques als carrers i places i fou la veu popular la que acabà batejant-los amb el corresponent nom o noms. I dic noms, no sols perquè aquests variaren en el transcurs del temps, sinó que en un moment donat podien disposar-ne de més d'un. Però dintre d'aquest apartat, l'escull on sol topar l'historiador no són els noms dels carrers o places sinó la seva absència, substituïts, en les afrontacions, pel genèric de "via pública" o "carreria pública". Sortosament a més de carrers o places existeixen també altres indrets referencials que ajuden a la informació, com poden ser: edificis singulars, (casa de l'abat de Sant Pere de Rodes, casa del Pa de Cortó, etc.), les muralles, el rec del Molí, etc. Malgrat que les anotacions als marges dels compiladors posteriors a vegades poden auxiliar-nos, no sempre sabem si els topònims que proposen corresponen als originaris.
- b) Les formes de les cases, solars o peces de terra, freqüentment són irregulars, encara més en un temps en què la propietat a vegades es limitava a un pis (*solerium*), un baix (*substulum*), una cambra, un pati, un carreró, etc., i l'orientació no sempre s'ajusta bé als quatre punts cardinals.
- c) Una altra contrarietat l'aporten els noms de les persones citades en els capbreus, com a capbrevadors o bé en les afrontacions. Tinguem en

5. En la coberta interior, el llarg títol ens aporta una detallada descripció del contingut: "Llibre de notas extretas de documents autenticos que se troban recòndits en lo Arxiu de la Santa Iglesia Cathedral de Gerona, fahents per la Pabordia dels mesos de Febrer, Mars y Abril, vulgo de Castelló, pertañent a la dita Cathedral, fet per lo Il·tre Sr. Joseph Brandra Pbre., Canonge de la mateixa Iglesia de lo any 1804. Index de las Capbrevacions de un llibre autèntic o Manual contendint Capbreus de 1347 (y de antes) fins 1431, de Castelló, per Territoris, Puestos, Llochs, Carrers y altrament de tot lo principal del Llibre".

compte que en la baixa Edat Mitjana, malgrat que els cognoms solen trobar-se ja fixats, no sempre és així i, a vegades, un mateix personatge se cita amb noms diferents. També, quan el document original es troba en llatí, la transcripció del nom al català pot donar lloc a confusions.

- d) Freqüents canvis de propietat, per heretament o per compravenda. Com que, llavors, l'esperança de vida era força més curta que l'actual, el rellevament generacional és més ràpid, el que pot explicar-nos que entre el capbreu començat en 1302 (de fet correspon als anys trenta) i el de 1383, és a dir amb mig segle de distància –no oblidem, a l'entremig, la Pesta Negra de 1348– gairebé no hi trobem cap nom igual. Dit d'altra manera: en l'espai, com a màxim, de tres generacions gairebé tots els habitatges de bona part del casc urbà castellaní havien canviat de propietari o estadant.
- e) Les recopilacions de capbreus esmentades, corresponents als anys 1632 i 1804, incorporen unes anotacions marginals, posteriors a la recopilació, i que pels noms dels propietaris de les mansions i terres citades (paralies Marisch, Fluvià, Bordas, Sabater, Milsocós etc.) poden atribuir-se al final del segle XVIII i potser fins i tot a principis del següent. Es tracta de simples acotacions orientatives sobre l'emplaçament dels béns capbreuats, sens dubte de valuosa ajuda; però donada la distància temporal amb els capbreus originals (uns quatre segles) i probablement l'escàs sentit històric dels anotadors no sempre són fiables.
- f) Finalment en cada un dels capbreus estudiats, es troben capbreuacions, en general les darreres anotades, que corresponen a immobles ja capbreuats abans; es tracta de repeticions d'un mateix predi que, per heretament o venda, han passat a altres mans. Cal, doncs, tenir molt present aquesta anomalia i no confondre el nombre de capbreuats amb el d'unitats urbanes o rústiques capbreuades, distorsió especialment sensible quan es tracta d'avaluar la superfície total de les terres propietat de la canònica.

El capbreu que ens serveix de guia comença l'any 1383 i abraça des d'aquest any fins al 1412, encara que la gran majoria de capbreuacions corresponen al primer. En ell, el puig Salner, el de la Cavalleria i el de la Muga n'inclouen 71 (de les quals dues “sota la bassa del Molí”), el puig de l'Eramala, 67 (d'aquestes quatre “sota la bassa del Molí” i cinc al “planiol de Sant Francesc”) i el del Mercadal, 26.

Reiterem l'advertència que els capbreus sols abracen aquella part del nucli urbà castellaní sota el domini directe de la Canònica gironina, però no les zones sota el domini dels comtes o d'altres (el Temple, l'hospital de pobres, les confraries, etc.). Aquell afectava principalment el puig Salner, el puig de l'Eramala i una part del Mercadal; l'altra part del darrer pertanyia als comtes. Igualment repartits semblen els barris extramurs, com el puig de la Cavalleria o el de la Muga. En canvi no apareix cap al·lusió als barris de Sant Marc o de Sant Domènec.

No hem d'oblidar tampoc que dels noms senyalats en els plànols sols una part són emfiteutes de la Canònica, ja que s'inclouen també els corresponents

a les afrontacions. Per acabar, com veurem més endavant, resten uns capbrevadors, pocs, als quals no ha estat possible situar per manca de les corresponents dades referencials.

Per totes aquestes raons, el treball no pot abraçar tot l'hàbitat urbà castellaní del darrer terç del segle XIV, sinó només una part, encara que considerable, tant intramurs com de fora el recinte fortificat. Amb la documentació disponible no s'ha pogut fer altra cosa; el meu desig seria que nous estudis vinguessin a completar-lo. De moment ens hem de limitar a unes simples aportacions sobre geografia urbana històrica; no la *geografia urbana* que tots hauríem desitjat.

EL CAPÍTOL DE LA SEU DE GIRONA I CASTELLÓ

A fi de clarificar el tema pròpiament dit, de tipus geohistòric, basat en documentació de la Canònica gironina, he cregut convenient exposar a continuació unes nocions sobre el que fou i el que significà aquella institució eclesiàstica per la vila castellanina, des dels orígens fins al moment de la redacció dels capbreus estudiats. Es tracta simplement d'un resum divulgatiu, ja que la història completa de les relacions entre el Capítol catedralici gironí per una part i l'església de Santa Maria i la vila de Castelló per l'altra, requereix una monografia de molta més envergadura que aquesta.

Comencem per dir que les canòniques o comunitats de canonges representen per a les catedrals i les ciutats on aquestes s'integraven, el que foren els monestirs en el medi rural, que aleshores reunia la gran majoria de la població. Agrupaven els sacerdots del consell episcopal, els anomenats canonges, en una comunitat religiosa que, com els monjos, solien viure en un mateix edifici i es regien per una regla.

Si bé aquest tipus de vida comunitària procedeix ja de Sant Agustí, a les nostres terres el seu assentament es troba íntimament vinculat a la reconquesta i repoblació franca dintre de la consegüent ordenació politicoreligiosa del territori portada a cap pels governants carolingis. És en temps de Lluís el Pietós, i com a conseqüència de les decisions preses en la dieta d'Aquisgrà, el 816, que s'ordena la regulació de la vida en comú de la clerecia catedralícia i l'obligació de disposar d'una escola annexa destinada a la formació dels futurs sacerdots. En aquells moments aquestes escoles, junt amb les dels monestirs, venien a representar quasi els únics centres d'ensenyament i de cultura existents.

La reforma arribà a Girona vers el 882, en temps del bisbe Teotari, que reuní trenta-nou clergues de l'església de Santa Maria de la Seu i de Sant Feliu, creà una escola episcopal i, a fi que disposessin de la suficient independència econòmica per poder exercir plenament llur missió, donà diverses esglésies situades dintre el comtat de Girona⁽⁶⁾.

6. ROURE, Gabriel, "En el MC aniversari de la canonja de Girona (882-1982)". Catedral de Girona. Commemoració del MC aniversari de la Canònica gironina. 30 octubre de 1983.

Les estretes relacions entre la Canònica gironina i Castelló, no obstant això, són força posteriors, de principis del segle XI, quan la nostra població començaria probablement a remuntar la llarga etapa, més de sobrevivència que de progrés, que significà l'alta Edat Mitjana pròpiament dita. El fet hem de situar-lo dintre de l'obra restauradora del bisbe Pere Rotger qui a fi de consolidar-la, l'any 1019, dóna a la Canònica gironina l'església de Santa Maria de Castelló i la de Santa Eulàlia de Vilanova, amb tots els seus béns i la facultat de recapte del delme i primícies.

Sobre les propietats, especialment alocs rústics, que l'església de Santa Maria posseïa en aquells moments, publicà un detallat article el canonge Marquès Casanovas⁷. En primer lloc el que anomena aloc primitiu de Santa Maria que consistia, segons aquest historiador, "en una faja de terreno larga y estrecha que, de norte a sud, seguia el borde derecho de lo que hoy es el "rec del Molí" y desde las proximidades del manso Xiribilla (avui Sabater), comprendia el Puig de la Cavalleria, el Puig Salner y el llano a la izquierda del actual curso bajo de la Muga, sin llegar al mar".

Posteriorment Anna M. Puig⁸ ha identificat aquest aloc més antic amb el que apareix en un document anterior, de 957, recollit en el Cartulari de Carlemany, on es parla de donació a la "domus Sanctae Mariae Virgine Christi" (*Cartoral de Carlemany*, op, cit. vol I, pàg. 133, document núm. 49). En ell Miravol i Midira, esposos, entreguen una finca que afronta, per llevant "in aragallo Salyo"; per migjorn amb els donants, per ponent amb "terra de Quadramiro" i pel nord amb "terra de Raymundo". Com es pot veure, per les afrontacions és molt difícil identificar el predi.

Poc abans de la cessió de l'església de Santa Maria a la Canònica gironina, el bisbe Odò, l'any 1007, havia comprat als esposos Tedmar i Truitella un altre extens aloc que consistia en una faixa de terra paral·lela a l'anterior i a tocar l'estany de Castelló. El mencionat segon aloc començava a Sant Joan ses Closes, seguia per la banda esquerra del "rec del Molí" i ocupava els paratges coneguts posteriorment per l'Entresserra i la Paborderia, el pla de Santa Maria (sota la bassa del molí actual), el pla de Roses i part d'Empuriabrava. Aquesta gran finca, que antigament, almenys en part, havia estat aigualleix o àrea llacunosa, ara començava a dessecar-se i transformar-se lentament en terreny de colonització agrària. Hipòtesi força versemblant si tenim en compte que ens trobem en els inicis del gran moviment roturador que afectà l'Europa Occidental i central com a resultat, en bona mesura, del creixement de la població i la consegüent pressió demogràfica.

De més difícil interpretació apareix la venda, l'any 1035, per part del comte Hug I i el seu fill Pons, a l'esposa i mare respectivament, la comtessa Guisla, d'un extens aloc que, de fet, abraçava tot l'actual terme de Castelló i que ella, més tard, l'any 1060, traspassà a la Canònica. Malgrat que les grans

7. MARQUÈS CASANOVAS, Jaume: "Documentos sobre Castelló d'Empúries" en *Ann. Inst. Est. Empord.* Figueres, vol XI (1976), pàg. 159-206

8. PUIG, A.M., "La 'villa Castilione' en el 'territorio Petralatense'". La seva topografia urbana i el castell de Castelló" en *Ann. Inst. Est. Empord.*, vol XXIX (1996), Figueres, pàg. 48-77

donacions de béns a l'Església per part dels poderosos són freqüents en l'època, la de la comtessa no deixa de resultar estranya. Per començar, el fet que abraçai gairebé tot el terme castelloní, ens planteja el problema del paper dels comtes d'Empúries a Castelló i sembla descartar, en aquells moments, la seva presència permanent en dit nucli habitat. Donaria raó, així, als defensors de la capitalitat tardana, que, com a data més allunyada, s'hauria de fixar en la segona meitat del segle XI. Més encara costa lligar la donació amb l'existència en el nucli habitat d'una fortalesa comtal de certa envergadura.

La incongruència de tal acte jurídic, que podria fer-nos posar en dubte, si no l'autenticitat, sí la interpretació del document, ens ho sembla menys quan, a través dels capbreus estudiats, comprovem que, en efecte, la Canònica, tres segles després, segueix comptant amb dominis escampats per tot el terme. Hem d'exceptuar, és clar, l'àrea llacunosa ocupada aleshores per l'estany de Castelló, els límits occidentals de la qual, en el segle XI, no es trobarien gaire lluny del turó pliopleistocènic on s'assentava Castelló. Com veurem més endavant, els predis capbreuats s'estenen des del paratge de l'Estarriola (entre el camí de Fortià i el de Figueres) o les Matelles (en el camí de Vilanova), a l'oest, al pla de les Trilletes i Matamala, a l'est; i des del pla de Llonguell (vers l'actual centre d'acollida del Parc dels Aiguamolls) al sud, al puig de les Forques i l'Entresserra, al nord,

Què significava que l'església de Santa Maria depengués del capítol catedralici gironí? En primer lloc, segons s'expressa en un document força posterior, "que la pabordia de la cathedral de Gerona, anomenada de Castelló...és en domini y propietat del Capítol de Gerona...y que la Sagristia major de la Iglesia parroquial de Castelló és unida a dit Capítol...(el qual) ha tingut y te cura habitual en la vila y Parròquia de Castelló". És a dir, que tant el servei religiós com les rendes procedents de les extenses propietats de dita església, amb la inclusió del delme⁹ i les primícies, depenien del capítol catedralici. Les anteriors rendes significaven, almenys teòricament, una quarta part dels ingressos totals i per aquesta raó la pabordia castellanina era coneguda també com a "pabordia de febrer, mars y abril", en el sentit que les seves aportacions cobrien les despeses dels anteriors tres mesos. Una fracció d'elles, però, anava destinada a sufragar les necessitats de l'església castellanina. El cabilde disposava a Castelló d'un representant o "paborde", més tard anomenat "domer", encarregat d'administrar el quantió patrimoni.

Per acabar de comprendre les relacions entre el capítol catedralici gironí i la parròquia de Santa Maria crec que el millor que puc fer és transcriure un fragment de Mn. Marquès, el primer que plantejà el tema.

"Antes de la consagración de la nueva iglesia de Castelló (fa referència a la consagració de l'església romànica el V de l'idus de setembre de 1064) no era todavia una parroquia, sinó solo una capellania regida por el Cabildo de

9. Sobre el delme, en la documentació generada per l'inacabable plet entre la Canònica i el monestir de Sant Pere de Rodes, es diu el següent: "Se pagava lo Delme en dita Parr^a de Castelló de omnibus expletis, Panis et vini et de Lino canabo, Hortalicia et de Piscibus, sed non de Lana...".

la catedral de Gerona. En este documento la població quedó erigida en parroquia y se le asignó un término parroquial en el cual los sacerdotes ejercían con exclusividad la cura de almas. Esto no era obstáculo para que el Cabildo percibiera las rentas de las fincas adquiridas, consistentes en los derechos señoriales, distintos de las obvenciones inherentes al culto y a la prestación de los servicios religiosos”. Els ingressos procedents dels serveis religiosos (misses, sufragis, casaments, bateigs, etc.) corresponien, doncs, exclusivament a la comunitat de preveres de l’església parroquial.

ELS BÉNS DE LA CANÒNICA A CASTELLÓ EN EL SEGLE XIV

A part dels pergamins mencionats anteriorment dels segles X i XI, la primera documentació coneguda que registra amb detall els béns de la Canònica a Castelló consisteix en els capbreus del segle XIV, especialment els de 1332 i de 1383. Podem començar el seu estudi plantejant les dues següents qüestions: Quin era, en aquells moments, el patrimoni de la canònica? Quina relació existia entre els béns capbreuats i les primeres possessions senyalades pels tres pergamins descrits en el capítol anterior?

Recordem que entre la primera documentació i la darrera, havien transcorregut tres segles durant els quals el país tingué temps i ocasió d’experimentar tota mena d’esdeveniments, alguns dels quals, sens dubte (episodis polítics, invasions, males collites, fams i epidèmies, malvestats naturals, etc.) repercutirien negativament en el patrimoni capitular. Malgrat l’interès dels administradors d’èpoques més properes a la nostra, de justificar els drets amb els corresponents comprovants documentals, ells mateixos –encara que matissin: “no es tan com se pensa de haver perdut”–no poden deixar de reconèixer el difícil que és trobar proves d’antigues possessions desaparegudes, ja que –diuen els compiladors de 1632– “de molts territoris se ha perdut lo nom o se ha mudat y per això ara no es coneixen y no es poden justificar; y lo més mal és la poca lleialtat o poca consciència en ocultar o negar...”.⁽¹⁰⁾

En primer lloc la Canònica seguia disposant del domini directe de bona porció del sòl urbà, de manera hegemònica en l’àrea septentrional del recinte emmurallat, integrat pel puig Salner i el de l’Eramala. Del Mercadal, sols podia comptar amb una part; així mateix posseïa predis en el puig de la Cavalleria, el de la Muga i en el planiol de Sant Francesc a més de la franja que els capbreus anomenen “sota la bassa del Molí”, avui aprofitada com a zona hortícola, però que aleshores, com veurem, formava un barri extramurs. La banda meridional del puig del Mercadal, en canvi, era domini dels comtes d’Empúries.

10. Aquesta constant pèrdua de drets per part de la Canònica sobre les antigues possessions territorials de Castelló, pot comprovar-se de manera gairebé escandalosa, en el llevador de censos de 1571 on, en l’apartat “diners”, molts dels capbreuats es neguen a abonar el corresponent cens. De seixanta-sis capbreuats, vint-i-vuit no paguen i l’administrador es limita a anotar: “no vol pagar”, “no ha pagat”, “tampoc no vol pagar”, “no trob qui pac”, o el més eufemístic “nos pagarà”.

Les finques rústiques se situaven tot al voltant del nucli urbà i es dispersaven en aurèola per tot el terme, exceptuant la banda oriental, ocupada, en el moment de les donacions, per aigualleixos i estanys. Començant per la zona dels Aspres, arribaven fins al terme de Vilanova de la Muga i abraçaven terres del pla dels Aspres, les Matelles i Conangles o Colangres; seguïen per sota la bassa i en direcció a Roses, bordejant l'Estany: pla davant Vila, Coromina major i menor, pla de Santa Maria, sa Passadora, Cardoneres, Correns, pla de Rotacàs i les Trilletes. A migjorn de la Muga que va als Graells,⁽¹¹⁾ i entre aquesta i l'actual carretera de Sant Pere Pescador, la Canònica senyorejava territoris en el pla de Torredà, el del Llonguell (que es dividia en menor i major o de l'Illa), el de Messians o Massià, el de Momires i, a ponent de la carretera mencionada, el pla de Banyadors o de les Tallades, les Vernedes i el pla de l'Estarriola, aquest darrer entre la Muga i el camí vell de Fortià. Així, doncs, els únics paratges que restaven al marge de la influència de la Canònica corresponien a l'Estany i a les terres més o menys pantanoses de llevant i migjorn del terme, vers Sant Pere Pescador. És a dir, les que en el moment de les donacions apareixien com a terres incultes i ocupades de manera permanent o temporal per les aigües.

Resumint, la Canònica, al final del segle XIV encara conservava alous en tota l'extensió aleshores cultivable del terme, que venien a coincidir, a grans trets, amb la donació de la comtessa Guisla, si bé en el moment dels capbreus, es limitaven a finques més o menys disperses dintre els paratges explicitats.

Això ens obliga a fer-nos les següents preguntes: les primeres donacions abraçaren tot el territori fixat per les afrontacions o només porcions dintre d'aquest? Si acceptem el primer condicionant: com podem explicar que un gran domini compacte, quedí reduït, al cap de tres segles, en un altre trossejat en moltes petites parcel·les, escampades entre dominis aliens a la Canònica? Esdevindria aquí també el conegut procés de disgregació dels grans dominis propis de l'alta Edat Mitjana, en petites o mitjanes explotacions que acabaren passant, ara com a masovers, en mans dels antics bracers, exceptuant les millors terres del voltant de la residència senyorial, reservades en cultiu directe per l'antic possessor?

Com es compagina aquest procés amb l'aparició dels cortsals, ja consolidats del tot en l'època dels capbreus, en mans d'institucions eclesiàstiques o causespies, de la petita noblesa o de la burgesia, i sols en parcel·les de petita o mitjana extensió propietat de la Canònica? Deixem aquestes qüestions que de moment no podem resoldre, i anem ara a relacionar les propietats de la canònica segons el capbreu de 1383. En el quadre adjunt es descriuen els diferents paratges on posseïa finques, amb el nombre d'elles, les vessanes que sumen, i els censos que paguen, les dues darreres magnituds segons el capbreu de 1383. Quant al nombre de vessanes, atès que les unitats capbrevades al final, corresponents a anys posteriors a 1383, solen ser repeticions d'altres anteriors, posem entre parèntesis el nombre que, de manera força probable, creiem que correspon a la realitat.

11. Els capbreus del segle XIV aporten proves suficients que, en aquells moments, el darrer tram de la Muga seguia el curs actual, és a dir, vers la platja dels Graells. Així, en les finques capbrevades en els plans de Massià i del Llonguell, situats a la dreta d'aquell tram, són freqüents les afrontacions a cerç "amb la ribera de la Muga"; contràriament, en el pla de les Trilletes, en l'altra riba, les afrontacions amb el riu es troben a migjorn.

QUADRE DELS BÉNS IMMOBLES PROPIETAT DE LA CANÒNICA A CASTELLÓ
(les vessanes i els censos corresponen al capbreu de 1383)

Nombre de partides capbreuades		Vessanes	Quartons	Censos en espècie			Censos en diner				
Capbreu 1332	Capbreu 1383			Ordri milgires conters	galines ous	Sous	Diners	Sous comtals	diners comtals	Sous melgaresos	diners melgaresos
60	74	-	-	-	27 1/2	-	14	2 1/2	-	1	28
				PUIG SALNER amb Puigs de la Cavalleria, de la Muga i "Sota la Bassa"							
67	73	-	-	-	17 1/4	-	-	3	17 1/2	20	31
				PUIG ERAMALA amb planiol de Sant Francesc							
34	26	-	-	-	12 1/3	2	-	-	14	-	-
				PUIG DEL MERCADAL							
94	92	29	2 1/2	-	-	-	-	-	-	559	103
				HORTA DE SANTA MARIA COROMINA							
118	83	191	-	128	23	-	-	13	22	80	180
				PLA DE ROTACÀS DAVANT VILA de Sa PASSADORA, dels CORRENS, de CARDONERES i de BALLELLA							
38	43	135 (115)	-	53	21	-	-	10	12	86 1/2	143
				PLA DELS ASPRES, DE LES MATELLES, DE LES CLOSES I DE CONANGLES							
30	20	65 (60)	-	74	12	-	-	13 1/2	45	-	-
				VERNEDA PROP EL CAMÍ DE FORTIÀ							
7	6	8	-	-	1 1/2	-	-	-	-	7	2

Nombre de partides capbreuades		Vessanes	Quartons	Censos en espècie		Censos en diner					
Capbreu 1332	Capbreu 1383			Ordi mitjers	gallines ous	Sous	Diners	Sous contals	diners contals	Sous melgaresos	diners melgaresos
10	15	44	-	26	4 1/2	-	12	38	-	-	-
				PLA DE BANYADORS, DE LES TALLADES, DE L'ILLA I MALVINAR							
12	6	24 (14)	-	10	1	-	-	20	-	-	-
	(amb les Trilletes)			PLA DE MASSIÀ I DEL PEBRELL (tot en lhm)							
3	15	37 (36)	-	9	1 1/2	-	21	75	-	-	-
				PLA DE MATAMALA, DE LES TRILLETES I DE CORS							
19	12	26	-	8	5	-	5	20	-	-	-
				PLA DE LES MOMIRES, VIARÓ DE SANT PERE PESCADOR							
6	11	26 (25)	-	5	-	-	11	4	-	-	-
				PLA DE LA STARRIOLA							
6	-	-	-	313	69 1/2	57	2	241 1/2	-	-	-
				PLA DE BAIX ("ÉS EL PLA DE LAS TRILLETAS")							
TOTALS		585(548)	2 1/2	69 1/2	57	2	99 1/2	241 1/2	47	753 1/2	487

1. En l'apartat "vessanes", la xifra normal representa el nombre de vessanes del total de les partides; entre parèntesi, el nombre real, eliminades les repeticions.

2. En l'apartat "sous" i "diners", s'inclou la moneda que no específica si és comtal o melgaresa.

3. La vessana és encara la mesura de superfície corrent a l'Empordà; avui se li assignen 2.187 m²; però en la baixa Edat Mitjana existia també la vessana comtal de Castelló que feia 2.916 m². La vessana es divideix en quatre quartons o "cortons".

4. La mitgera, a Castelló, era una mesura de capacitat per grams que equivalia a 30,8 litres i es dividia en dues quarteres (ALSINA, C., etc. *Pesos i mesures dels països catalans*. Ed. Curial, Barna, 1990).

L'anterior informació, no obstant això, no coincideix amb la capacitat de la quartera actual que mesura 60 litres i es divideix en quatre quartans.

Malgrat les grans reduccions en el transcurs del temps, les possessions de la Canònica gironina a Castelló en la baixa Edat Mitjana, tant en varietat, repartiment per tot el terme dels solars i parcel·les, com per l'extensió total, representaven un patrimoni extraordinari, dintre el context local, que convertia aquella institució, junt amb els comtes, en els primers propietaris, tant de predis urbans com rústics. Si a això hi afegim encara les rendes procedents del delme i les primícies podrem donar-nos compte del seu enorme pes econòmic, si bé bastant menys en el camp social i polític, atès que les rendes procedents de tan quantiosos béns anaven a parar, en la major part, a les arques del Capítol gironí.

Així i tot, l'extensió total de les terres canòniques en el segle XIV no pot comparar-se a la que descriuen les donacions del segle XI, concentrant-se al voltant del nucli urbà, fonamentalment al nord, (en els "Aspres") i a llevant, (en la Coromina, pla davant Vila, Cardoneres, Correns i Rotacàs), mentre en la resta del terme compta només amb algunes finques, més o menys aïllades, especialment en l'àrea meridional de la zona cortalera.

El mencionat bloc compacte de finques nord-orientals sembla correspondre a les primeres donacions conegudes, anteriors a la de la comtessa Guisla.

Hauríem d'afegir que, a causa del reduït montant dels censos i la constant inflació monetària, les rendes procedents dels béns seents, traduïdes a rendes actuals, representarien poca cosa. Per posar un exemple: en els anys immediatament anteriors als recents canvis agraris, només un parell de cortals castellanins, produïen en gra i aviram tant o més que el total dels censos en espècia de la Canònica.

Els establiments més antics, tant de terres agrícoles com de solars, podrien correspondre als que paguen censos en espècie (gallines i ous, mitgeres i corteres d'ordi) i en diners comtals. Les que s'abonen en sous i diners melgaresos pertanyerien als més tardans, atès que aquesta moneda no comença a popularitzar-se per les terres gironines fins al segle XIII.

Comprovem que els censos de solars, en general, són d'escassa quantia: un quart, mitja, una o dues gallines; alguns, en el Mercadal, paguen en ous, mai més d'un i a vegades la meitat. En canvi, dintre d'aquest grup, amb prou feines apareix la moneda i, en tot cas, sol ser diner comtal.

Més onerosos es presenten els censos de les terres rústiques, pagades en diners o en espècie. La moneda predomina en la zona hortícola de la Coromina i el pla de Santa Maria o de davant Vila, quasi sempre melgaresa; les espècies, en aquest cas ordi, preponderen en les finques de la franja meridional del terme, mentre en els "aspres" s'equilibren els dos sistemes de pagament. Molt excepcionalment hem trobat també una part de l'esplet, la quarta.

Pel que fa a l'ordi s'especifica que ha de ser *vendable* i, encara que no sempre es puntualitzi, "portat a la vila de Castelló", en els grans magatzems que la Pabordia disposava dins el casc urbà⁽¹²⁾. En un cas es concreta el sistema de medició: set mitgeres d'ordi "a mesura de Santa Maria".

12. Els magatzems i habitatge del paborde, la "Sala", no sabem on s'ubicaven en temps dels capbreus. Coneixem la seva situació posterior, en l'actual finca urbana propietat del Sr. Paqual Ribas, però existeixen indicis que, al final del segle XIV es mantenien en el carrer que tradicionalment s'anomenava "de la Pabordia", actual carrer de Pere Estany.

Mentre les gallines i els ous solen pagar-se per Nadal, la moneda s'abona per Sant Miquel de setembre i l'ordi per Sant Pere i Sant Feliu. En algunes de les finques capbrevades, molt poques, s'anota que "no paguen cens".

Un altre tret a destacar consisteix en la relativa freqüència amb què els béns capbrevats consten com propietat de dones, quasi sempre casades o, més freqüentment, vídues. Fills o filles, en canvi, sols apareixen excepcionalment com a propietaris, i, més sovint, com a pupils.

EL MARC HISTÒRIC: CASTELLÓ ENTRE CRISIS I REVIFALLES

1. La població

Poca cosa sabem de Castelló durant els segles XI, XII i XIII malgrat representar l'època de transformacions més profundes de la seva història, durant la qual passà de simple *villa* rural a capital d'un petit estat. És el moment del sorgiment i la maduració de les institucions que configuraren el règim municipal, de la nova estructuració socioeconòmica de tipus industrial i mercantil, davant del protagonisme agrari de l'alta edat mitjana, o de l'expansió urbana que, des del puig Salner, acabaria enllaçant amb el nucli militar del vell castell comtal. A fi de comptes, un esquema evolutiu no gaire diferent del que presenten tantes i tantes ciutats i viles d'Europa occidental durant el mateix període.

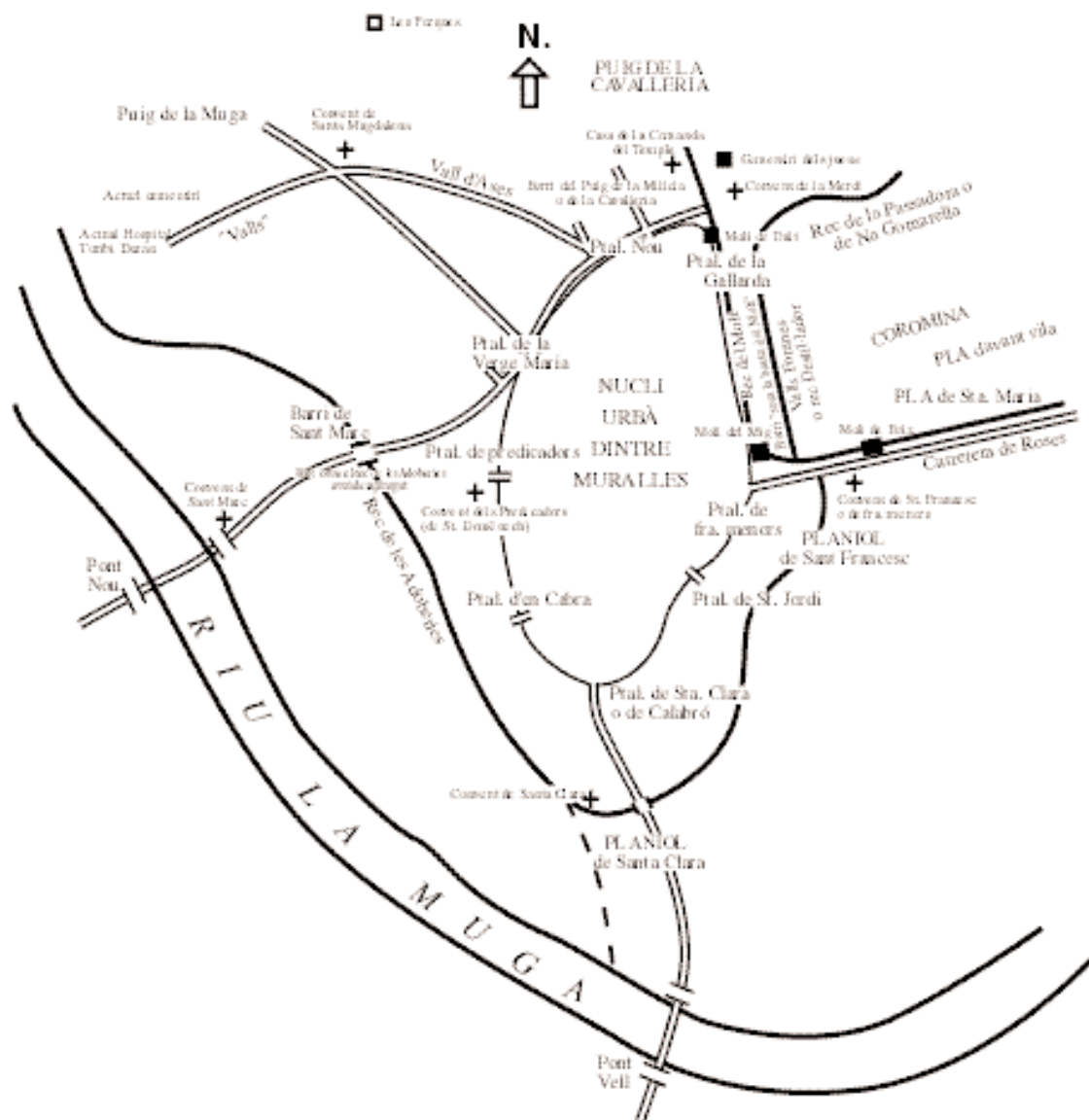
Els historiadors solen estar d'acord que la mencionada Edat Mitjana central senyala l'etapa de màxima expansió demogràfica i econòmica del món medieval i que, a partir d'aquí, durant els segles XIV i XV, entrem en un altre període històric caracteritzat per l'aturament d'aquell procés i l'entrada en un nou cicle que, dintre una relativa estabilitat, fluctuarà entre crisis i revifalles.

La detenció del creixement pot detectar-se ja, al final del primer quart del segle XIV, en forma de males collites i fams que són un preludi de les malvestats posteriors. Aquestes començarien amb la coneguda epidèmia o Pesta Negra de 1348, que afectà tot Europa i representà una autèntica catàstrofe demogràfica.

Per les nostres terres no disposem encara dels suficients estudis per poder avaluar amb seguretat i precisió els seus efectes. Fins ara l'única notícia sobre pesta a Castelló ens la dona Mn. Miquel Pujol, en un estudi sobre els jueus catalonins⁽¹³⁾ on s'afirma que "...l'any 1348 –“tempore magne mortalitatis”– es produeixen nombroses baixes entre els jueus, com sembla suggerir-ho l'augment de testaments atorgats pels jueus en aquest mateix any, que arriben a quintuplicar la xifra dels anys anteriors”. Així, doncs, no resta altra solució que extrapolar les dades subministrades per les poblacions més properes. Dintre d'aquestes, les úniques que fins ara han estat objecte d'estudi són Perpinyà, Girona, Sant Feliu de Guíxols o, quelcom més llunyana, Vic⁽¹⁴⁾.

13. PUJOL, M., "Els jueus de Castelló d'Empúries", dins *Jornades d'història dels Jueus a Catalunya*. Girona 1987, pàg. 299-320.

14. GUILLERÉ, C., *Girona al segle XIV* vol II. Barcelona, Public. Abadia de Montserrat, 1994.

2. Anella periurbana de Castelló en la baixa Edat Mitjana.

Potser s'ha exagerat la mortalitat produïda per l'epidèmia generalitzant taxes pròpies d'alguns llocs especialment afectats i així semblen confirmar-ho, per les terres del nord-est català, les dades obtingudes: segons elles la taxa de sobremortalitat oscil·laria al voltant del 20% de la població total i això tant en els treballs basats en la multiplicació del nombre de testaments (és el cas de Girona), com en aquells que tenen la sort de poder comptar amb registres directes d'enterraments (és el cas de Vic).

Hem de suposar que la pesta, que avançava per terra, arribaria a Castelló entre les dates que ho fa en les dues poblacions més properes, entre les quals s'ubicava, Perpinyà i Girona: és a dir, entre principis d'abril i mitjan de maig. Quant a la mortalitat ens hem de limitar provisionalment, a acceptar la taxa corrent en el nord-est català, o sigui, al voltant d'un 20%.

Noves revingudes de pesta tenen lloc el 1362, que afecta especialment la mainada i representa una mortalitat, per a Girona i Vic, entre el 5% i el 6% de la població total, i la de 1371, de semblant mortalitat, però que amb prou feines fa diferència entre adults i nens.

De quina manera repercutirien les anteriors calamitats en la nostra vila? A efectes d'avaluar la població se sap que Castelló, per formar part d'una entitat políticament autònoma i amb administració pròpia, no té cabuda en els fogatges portats a cap a la resta de Catalunya, fins a les darreries del segle XV. A menys que noves investigacions –especialment a l'arxiu històric de Girona o el Medinaceli– ens aportin més dades, hem de contentar-nos amb avaluacions indirectes no fàcils de verificar. D'aquest tipus són les dues relacions nominals donades a conèixer per Mn. Miquel Pujol⁽¹⁵⁾ una corresponent a l'any 1357, poc després de la primera gran epidèmia, i l'altra de l'any 1388, molt apropada al capbreu que ens serveix de guia.

La primera pertany a l'acte d'homenatge a l'infant Ramon Berenguer i s'hi anoten 468 *homines probi*. Comencem per desconèixer el significat de l'adjectiu; descartada l'accepció politicoadministrativa que el terme adquirirà més endavant, ens inclinàriem per assimilar-los als que la documentació sol qualificar *tanquam maior et sanior pars*; és a dir, homes identificats per un ofici o, dit d'altra manera, enquadrats en els gremis locals, encara que no arribessin a la majoria d'edat legal. No cal, doncs, confondre'ls amb els cap de casa, ni tampoc el document que els aplega, amb un fogatge. Només hem de recordar que en una llar o *foc*, poden conviure més d'una família i més d'un home actiu; per exemple una llar formada per un matrimoni d'avis i un de pares amb els corresponents fills.

Encara que les 468 persones de l'homenatge a Ramon Berenguer (a les quals hi hauríem d'afegir encara els jueus i el clergat) no representin cada una d'elles una llar, atès que hem de creure que no tots els que hi tenien obligació o dret hi assitirien, la xifra de la llista és un indicatiu que la població castellanina, en aquells moments es mantenia elevada. El fet és encara més d'admirar

15. Les dues relacions se citen a: *Ajuntament de Castelló d'Empúries: 4 festes, 4 pregons i agermanament*. Castelló d'Empúries, 1986.

quan els efectes negatius de la gran pesta necessàriament havien de trobar-se molt presents, si calculem que, a només nou anys de l'epidèmia, no podia encara notar-se entre els adults la recuperació demogràfica. Aquesta, en efecte, no deixaria de produir-se com a conseqüència de l'alta natalitat pròpia de les societats preindustrials i, malgrat les retornades, menys virulentes de 1362 i 1371, tindrem ocasió de comprovar-ho, més endavant, sobretot en l'elevada densitat de les zones urbanes capbrevades.

També cal valorar el paper de l'atenuació de la virulència en les diverses pulsions epidèmiques posteriors a la Gran Pesta, així com una major resistència de la població supervivent als agents patògens.

Així i tot, malgrat la recuperació que, amb alts i baixos, es va donant en el transcurs de la segona meitat del segle, sembla que la població castellanina en temps del capbreu esmentat, al final de la centúria, seria inferior a la dels anys anteriors a la Gran Pesta. Encara que no disposem de dades demogràfiques directes, ens ho mostren dos fets: un el gairebé abandó del barri "sota la bassa del Molí" que, si en el capbreu de 1332 comptava amb trenta-cinc llars, una era i un verger, entre capbrevacions de la Canònica i afrontacions, en el de 1383 havia quedat reduït a només dos habitatges habitats i una desena de vergers. L'altre és la reducció de la zona hortícola de la Coromina on, en el capbreu de 1383 és molt freqüent la menció de terres campes nascudes de l'agrupació d'antics horts. Donada la vinculació de les llars a la possessió o cultiu d'un hort familiar, la disminució del nombre d'aquests no pot significar altra cosa que una paral·lela disminució d'efectius humans per cultivar-los.

Més acostada a la data de la nostra monografia és la llista dels assistents a la reunió del Consell obert, el juny de 1388, descoberta igualment per Mn. Miquel Pujol i que recull 353 noms amb els corresponents oficis. També aquí ens trobem amb la doble dificultat de saber quina proporció representa, aquesta *maior et sanior pars*, del total de la població, així com la de decidir si tots ells eren caps de casa o simplement persones actives, econòmicament parlant. No hi a dubte, però, que representaven només una fracció dels que tenien dret i deure de fer acte de presència i que probablement no arribaria a la *maior* part que anota, més per rutina que per haver-los comptat, l'escrivent de torn.

Una prova indirecta d'aquesta afirmació la tenim en el fet que del total dels capbrevadors i afrontadors de la Canònica, que exposarem més endavant, i sumen 412 noms, només 132 es troben compresos en el llistat dels 353 assistents al Consell general de 1388, tot i que no podem oblidar el lapse de cinc anys entre les dues fonts. Una altra prova, més concreta, ens la dóna la gairebé absència en la mencionada reunió municipal de quatre grups socials d'indubtable importància en el Castelló de l'època, paletes i picapedrers, traguers, cortalers i hortolans.

És possible que, amb el temps, es trobi algun document contemporani tipus fogatge corresponent a Castelló o al comtat d'Empúries que ens permeti avaluar la població de la nostra vila, encara que no amb la precisió dels actuals censos, si amb una notable aproximació. De moment, però, sols disposem, del final del segle XIV, dels dos comptatges que, per més contrarietat, no són exactament

contemporanis, ja que mentre la relació dels capbrevadors (més els afrontadors) correspon sobretot a 1383, si bé algunes capbrevacions arriben a la data de la reunió del Consell, aquesta té lloc el 1388, cinc anys després⁽¹⁶⁾. Així i tot, el mencionat lapse representa sols un inconvenient menor, atès que en 1388 seguia existint el mateix nombre de capbrevadors que en 1383, encara que, per canvi de titularitat, puguin aparèixer alguns noms canviats, detall que no afecta a la totalitat de les unitats demogràfiques considerades. La primera llista (capbrevadors i afrontadors), eliminant les repeticions, suma 412 individus; la segona, (assistents al Consell), excloent els anotats en el capbreu, 221; en total, disposem d'una relació de 633 noms diferents.

Sis-cents trenta-tres castellanins, uns com a propietaris de solars o de terres, altres com integrants de les associacions professionals existents aleshores, han deixat testimoni de llur presència. En resten altres, revelats de manera indirecta com a grup, encara que no identificats individualment, als que caldria afegir-hi, a més, dos col·lectius, sòlidament arrelats, però exclosos de les institucions públiques locals: el clergat, tant el secular com el regular, i els jueus.

Com hem expressat abans, a part de la relativa distorsió provocada pel salt de cinc anys entre el capbreu de 1383 i el llistat del Consell General de 1388, tant l'un com l'altre no poden equiparar-se a un fogatge, atès que llurs components no sempre representen caps de casa. És la circumstància dels assistents al Consell; però fins i tot quan es dona aquella condició, com s'esdevé en la majoria de capbrevacions, moltes vegades es tracta de llars disminuïdes; tal és el cas de les nombroses vídues que apareixen en el capbreu de 1383. Així, doncs, no podem aplicar aquí els mòduls que solen tenir-se en compte en els fogatges, de quatre a cinc persones per casa. Proposaria, en aquest cas i simplement com a hipòtesi de treball, un mòdul més modest, de tres familiars per cada un dels noms recollits.

Si a aquest càlcul hi afegim els clergues i jueus, apartats de les dues fonts estudiades i, a més, comptabilitzem els absents de l'acte públic no censataris de la Canònica, ens apropiàrem a una població oscil·lant entre els dos mil i els dos mil cinc-cents habitants com a mínim. És a dir, una població absoluta semblant a la que albergaria la vila en altres èpoques de prosperitat, com al final del segle XVIII o mitjan del XIX. Però, i això cal tenir-ho molt en compte, dintre una Catalunya que no superava el mig milió de persones. Reforçaria la suposició el fet que els barris i sectors relacionats nominalment i cartografiats presenten una alta densitat d'habitatges i, per tant, de població, encara que desconeixem si aquesta densitat pot estendre's a la resta del conjunt urbà.

Accepto que l'anterior sistema utilitzat per comptabilitzar el nombre d'habitants deixa alguns flancs al descobert; però partint de l'escàs i hetero-

16. La relació es denomina "Consilium generalis Universitatis: consules, consilarii, probi homines et alii singularis ipsius universitatis" i fou trobada per Mn. Miquel Pujol que ha tingut la deferència de fer-me-la arribar.

Conté no solament el nom de pila i el cognom dels assistents al Consell general, sinó, en gairebé tots, també la seva professió (dels 328 relacionats sols deixa d'anotar-se l'ofici de 26).

geni material documental de què podem disposar, de moment crec que les dades proposades poden acceptar-se com força acostades a la realitat.

2. ELS OFICIS

Menys dificultat que l'avaluació total de la població castellanina ofereix el coneixement de la seva estructura socioprofessional per la qual comptem amb la llista de la reunió del Consell de 1388, on només en 25 dels assistents deixa de figurar l'ofici corresponent. En contrapartida hem comprovat també l'absència d'individus i professions que, en aquells moments, exercien un notable pes dintre del món del treball, com paletes, cortalers, traginers i hortolans o agricultors.

Admès aquest inconvenient, la primera constatació que podem fer és el predomini que representava aleshores a Castelló l'activitat industrial i comercial, on treballava la majoria de la població activa de la vila. Seguia en importància social l'estament burocràtic, tant civil com religiós i, en darrer lloc, les activitats primàries, concentrades en l'agricultura i la ramaderia.

La **indústria artesana** que treballa per l'exportació (representada per la tèxtil, la del metall i la del cuir) és el grup més ben representat i ens sorprèn per la gran especialització, traduïda en la varietat d'oficis anotats: en la tèxtil, per exemple, drapers, flassaders, vanovers, juponers, mercers, etcètera. Dita indústria exportadora equival a les dues terceres parts de tots els assistents.

Dintre d'ella destaca *la tèxtil* que, per aquests anys, passaria un dels millors moments, com ho demostra l'existència, entre altres nombrosos operaris, de noranta-dos paraires, empresaris encarregats de comprar i repartir la matèria primera i comercialitzar la manufactura. Al seu costat la presència de trenta-quatre teixidors (de llana, de lli, etc.) o trenta-un sastres ve a confirmar la seva dedicació de cara a l'exterior, tant vers la comarca i les terres catalanes, com més enllà de les fronteres.

Segueix en importància numèrica la *indústria del cuir*, aleshores molt usat no sols en la indumentària i accessoris personals, sinó en els guarniments per la cavalleria i bestiar de treball. Als gremis destinats a elaborar la matèria primera (blanquers, assaonadors, etc.), molts d'ells domiciliats prop el rec de les Adoberies, s'unien molts d'altres elaboradors d'articles de consum: sabaters (tretze), pelleters, basters, etcètera.

En el tercer ram, *el metall*, no podem deixar de mencionar la fabricació d'armes (espasers i ballesters, coltellers), els ferrers ("ferrarius", denominació que incorporaria també els cerrallers, i que en total sumen tretze assistents), o l'artesanía de caire més artístic, com el argenters.

Fent costat a les tres grans indústries, en trobem d'altres d'àmbit més reduït, tant pel nombre d'artesans com per llur abast: *ollers* (que abraçava els terrissaires), *vidriers*, *boters*, *moliners*, etcètera.

Del que podria considerar-se **sector secundari local**, que treballava per les necessitats dels habitants de la vila, els dos rams amb més incidència estan representats per la *construcció* i *l'alimentari*. El primer, a més de les

comandes particulars, es trobava condicionat per la demanda generada per les obres de construcció de l'església de Santa Maria, en aquests moments en plena activitat. Però mentre la llista del Consell General ens relaciona tretze fusters, no menciona ni paletes, ni picapedrers ni manobres, circumstància ben estranya i, de moment, difícil d'explicar.

Quant al sector alimentari, atès que la gran majoria dels habitants de la vila formaven part dels sectors secundari i terciari i, per tant, si exceptuem el cultiu esporàdic de l'hort o la cria de bestiar petit, depenien de subministres externs, necessàriament havia de jugar un bon paper. No obstant això, el llistat del Consell General aporta pocs noms de proveïdors, entre els quals destaquen els carnisers, res d'estrany en un espai on l'abundància de bestiar de tota mena era proverbial. En canvi Castelló era deficitari en blat, aleshores un dels aliments bàsics, que havia d'importar, per mar o per terra.

Tampoc la llista és gaire explícita pel **món del comerç i el transport**, activitat que, amb la indústria dominaria la vida econòmica local; al costat d'una desena de comerciants i mercaders (sis *tenderius* tres *mercatores* i un *auri curritor* o corredor d'orella) només menciona tres traginers i tres barquers, una prova evident de la manca d'assistència a la reunió de molta de la gent cridada, en aquest cas justificada per la necessitat de viatjar.

Resten dues altres activitats presents a la vila, una d'elles de gran pes qualitatiu i dintre l'esfera del poder: les *professions liberals i burocràtiques o les relacionades amb la vida religiosa i cultural*. Les primeres es troben relativament ben representades –encara que incompletes– en el llistat: cinc notaris, quatre *jurisperitus*, quatre *apothecarius*, un *phiscus* un *menescallus* i dos *scriptores*. Les segones, tant les corresponents a la clerecia secular com la regular, hem de cercar-les en altres fonts.

Finalment ens queda el **sector primari**, amb la mínima presència en el Consell, malgrat que en aquells anys es trobaven ja en peu la majoria dels cortals diguem-ne clàssics⁽¹⁷⁾, a més dels *agricultors i hortolans* assentats a la vila o barris extramurs que, si bé en minoria, no deixaven de fer acte de presència en aquell Castelló d'aspecte ciutadà. Dintre el mateix bloc, donada l'ampla presència d'espais aquàtics, tant terrestres com marítims, no ens pot estranyar la compareixença en la llista de tretze *piscatores*.

3. EL MOMENT POLÍTIC

El darrer quart del segle XIV, l'època del capbreu analitzat, Castelló havia portat a cap ja el darrer eixample urbà, derivat de l'enderrocament del castell o palau comtal. Aquesta expansió comença els anys 1336 i 1337, per

17. Al final del segle XIV existien ja gairebé tots els cortals que s'han mantingut fins la recent etapa turística. En els capbreus estudiats n'hem identificat cap una vintena; d'ells quatre localitzats al nord del tram final de la Muga, al pla davant Vila i en el de Matamala. A la banda meridional del riu hem trobat els següents: sis en el pla de Banyadors o de les Tallades., cinc en el del Llonguella i tres en el de Momires. Es a dir, de fet on han existit sempre.

tant abans de la Pesta Negra, i en un moviment paral·lel al que s'esdevé en moltes ciutats de l'Occident. Es tractava ara, a diferència de la primera etapa expansiva, d'un urbanisme planificat i consistí en la parcel·lació d'una part de l'espai deixat lliure per la desaparició del castell i el corresponent establiment dels solars a nombrosos ciutadans de la vila, especialment paraires, gremi aleshores en ple apogeu.⁽¹⁸⁾ Quatre segles després, els anteriors establiments encara pagaven cens als descendents del comte Pere, l'impulsor de la nova urbanització.⁽¹⁹⁾ L'àrea parcel·lada originà un nou barri, amb centres en la plaça Nova o del Gra i el carrer de la Paireria Nova. La reforma urbana culminà, al final de la dècada amb la construcció de la presó i la cúria judicial a nord de la mencionada plaça ja fora del vell recinte murat del castell comtal.⁽²⁰⁾

Ens trobem, així, amb un "Castelló nou" que s'afegeix al vell focus originari del puig Salner, ambdós relligats ara per la recent muralla que cenyeix l'ampli recinte urbà derivat de la fusió dels dos nuclis.

Vivia a Castelló, governant el petit estat emporità des de la nova residència prop del convent dels predicadors, el comte Joan I (1364-1399), personatge cultivat i fastuós, però també ferm defensor dels seus drets sobirans. Durant el llarg regiment hagué de fer front a greus problemes, tant econòmics com polítics, especialment el de mantenir l'autonomia del comtat davant les tendències intervencionistes del rei Pere el Cerimoniós, el seu sogre.

Que el comtat i la capital, Castelló, havien superat la recessió del període de les pestes i mostraven en els moments del capbreu una notable embranzida econòmica sembla mostrar-ho, a més de la recuperació demogràfica i l'esplet d'oficis de tota mena que integraven el teixit social de la vila, el vigorós ritme de les obres de la que hauria de ser seu episcopal, l'església de Santa Maria. Corolari d'aquesta esplendor arquitectònica fou la reanudació de les gestions a la cúria pontificia per a la restauració de l'antic bisbat emporità, que no tingueren èxit. La contundent negativa del rei Pere tallà definitivament el somni del comte i dels castellanins.: "...(enterat) que vos ara novellament tornats a fer instància que Esgleya Catedral haia en la vila de Castelló...com sia cosa fort perjudicial a la Esgleya de Gerona et a les regalies nostres...us manam que daquestes cosas, si veres son, vos estigats".

18. PUIG A, M., "La 'villa Castilione' en el 'territorio Petralatense'" ...etc. *op. cit.*

19. COMPTE A., "Els béns i drets dels comtes d'Empúries a Castelló a les acaballes del Vell Règim" en *El Salner*, núm. 2 (any 3) 1996, Grup cultural Comtat d'Empúries, pàg. 57-68.

Segons el capbreu estudiat en l'article citat, quatre segles i mig després, encara subsistien els solars –alguns agrupats i altres fragmentats– establerts en el moment de la parcel·lació del terreny alliberat quan la demolició del castell vell i la subsequènt urbanització del sector plaça Nova-carrer Paireria Nova.

Les capbreuacions corresponents a dit sector sumen, en el capbreu de 1805, trenta-tres, la majoria amb el cens de sis sous anuals, pagats per Nadal o Pasqua florida.

Deixant de banda els establiments més moderns procedents del progressiu abandonó i degradació de les muralles i la colmatació de les valls, a més dels mencionats de la plaça Nova-carrer Paireria Nova, els comtes disposaren en domini directe d'espais urbans en altres sectors de la vila (vegeu plànol). Uns en la continuació de l'antiga zona del castell vell, com en els carrers Santa Clara i Forn de baix o en la plaça dels Cabrits: però també dispersos en la resta del casc urbà, com la plaça del Homes, SabateriesVelles, carrer del Lli o plaça de les Cols i fins i tot en el mateix puig Salner, domini secular de la Canònica.

20. PUIG A, M. i TEIXIDOR, M., "Excavacions a la presó vella de Castelló d'Empúries. L'evolució històricoarquitectònica de la Domus Curie seu Carcellarie des del segle XIV" en *Ann. Inst. Est. Empord.*, Figueres, vol. XXX (1997), pàg. 147 i seg.

El capbreu vindria a coincidir amb un bon moment de la vida castellonina, interromput, poc després, per dos dramàtics episodis que, sens dubte, afectarien negativament la vila.

El primer, la guerra entre el comte i el sobirà catalanoaragonès. El conflicte abraçà tot el comtat acabant amb el setge de Castelló, entre setembre i novembre de 1385, i la capitulació de les autoritats castellonines. Per descomptat, la lluita representà per a Castelló no sols un trencament de la normalitat quotidiana, sinó les desgràcies que comportava tot esdeveniment d'aquell caire. Així i tot, no solament s'obtingué que el rei Pere confirmés els privilegis, sinó que, un any després, n'atorgà d'altres, afranquant els castellonins de càrregues tan oneroses per al comerç com lleudes, passatges, pontatges, etcètera. Sembla, doncs, exagerada l'opinió d'un prestigiós historiador⁽²¹⁾ quan afirma, referint-se als moviments migratoris de l'època envers Girona:...“al segle XIV cal tenir en compte l'atracció de Castelló d'Empúries, que les guerres del comte d'Empúries arruïnaren a finals del mateix ”. Pensem, per exemple, que per aquests anys, entre 1393 i 1395, segons Mn. Miquel Pujol, s'esdevé l'edificació de la casa del Consell (Ajuntament vell, a la plaça dels Homes), institució fins llavors sense seu permanent i que, com a “consell secret o estret”, solia aplegar-se a la casa de la Caritat del pa de Cortó.

Si els efectes de la guerra cicatritzaren aviat, al cap de poc un altre lamentable incident sotragà la vila: l'arribada del moviment antijueu peninsular de 1391. Encara que aquí el progròs amb prou feines causà víctimes, pot considerar-se com el punt de partida de la lenta, però progressiva decadència de l'aljama, circumstància que no podia deixar d'afectar negativament l'activitat econòmica dels cristians.

UN INTENT DE RECONSTRUCCIÓ URBANA

A) Antecedents: els dos nuclis primitius i la formació dels eixamples

Després dels treballs de la historiadora Anna Maria Puig⁽²²⁾, sòlids i ben raonats, però que no deixen de plantejar interrogants, sembla correcte admetre l'existència a Castelló, si no des dels orígens, sí des de temps llunyans, de dos nuclis habitats contigus, encara que independents, un de caràcter religiós i l'altre militar: el primer en el puig Salner i el segon en el Mercadal.

Deixant de banda raons de tipus estratègic, segueix essent un argument de pes per a la prioritat del primer, l'existència de testimonis documentals molt anteriors al segon; el més antic de l'any 957 on se cita la “domus Sanctae Mariae Virgini Christi”, d'identificació i situació evidents⁽²³⁾. No succeeix el

21. GUILLERÉ C, *Girona al segle XIV op. cit.*

22. PUIG A. M., “La villa Castilione, etc.” *op. cit.*

23. MARQUÈS, Josep M., *Cartoral dit de Carlemany, del bisbe de Girona (ss. IX a XIV)* Fundació Noguera, Barcelona, 1993. Vol. I pàg. 133-134. Es tracta de la donació que els esposos Duravol i Midira fan “ad domum Sancte Marie virgine Christi propter remedium animarum nostrarum, cuius ecclesia sita est in comitatu Petralatense, in villa quam nominant Castilione...”

3. Els espais urbans en mans de la Canònica i dels comtes d'Empúries.

mateix amb les cites, anteriors o posteriors a aquella data, del topònim “villa Castilione” que difícilment pot atribuir-se a un o altre dels dos centres. Vénen a reforçar la suposició de preeminència del puig Salner, els capbreus estudiats del segle XIV que confirmen la propietat de la Canònica, la instància de poder del mencionat Puig, sobre bona part del que serà casc urbà, estesa, a més del nucli originari, per gairebé tota l'Eramala i una part del Mercadal, des de temps molt primerencs.

Pel que fa al nucli del castell comtal, no oblidem que la primera menció del seu emplaçament procedeix de la notícia que el notari-arxiver Llobet –que escriu al segle XVII– ens subministra de l'enderroc i posterior parcel·lació al final del primer terç del segle XIV. Malgrat que l'arxiver el denomina “vell”, probablement per oposició al que existia en el seu temps, corresponent més o menys a l'actual seu de l'Ajuntament castelloní, tampoc sabem quina seria dita vellúria ni, molt menys, la data de l'erecció. Així, doncs, l'única certesa sobre el castell és l'enderrocament en el segle XIV. Més fonament sobre la presència d'un barri fortificat en el Mercadal des de temps llunyans, el tenim en l'actual traçat urbanístic de forma circular en aquella àrea, residu probable d'un antic recinte tancat i emmurallat.

Admesa l'existència de dos nuclis habitats antics –un dels quals documentat des de mitjan del segle X i l'altre, per ara, sense saber-ne l'origen– hem de plantejar-nos el problema del punt de partida de l'expansió urbana pròpia de l'Edat Mitjana central, els segles XI, XII i XIII.

Sense descartar que noves troballes, documentals o arqueològiques puguin aportar dades, avui desconegudes, que em facin variar d'opinió, crec que dita expansió tingué com a motor principal el puig Salner des d'on, en direcció sud i sud-oest i en diferents etapes s'arribaria fins al mateix Mercadal. Dues raons m'impulsen a creure-ho així. La primera, i probablement la de més pes, és la presència de la propietat canònica, com ho mostren els capbreus estudiats, fins al mateix Mercadal, la zona tradicionalment assignada al comte. Dits capbreus, encara que del segle XIV, donen fe de situacions de domini molt anteriors, enllaçades amb aquells primers documents dels segles X i XI citats en el capítol corresponent. Per tant si els establiments dels solars damunt els quals s'aniran assentant els nous habitants els realitza la Canònica, sembla plausible pensar que l'expansió urbana tindria com a força impulsora aquella institució. L'altre argument resideix en el nom de determinats carrers i places, uns amb l'apel·latiu de *vell* i altres de *nou*. Vegem, per exemple, el carrers que porten, a l'Edat Mitjana, el nom de *paireria* i que poden il·lustrar-nos perfectament la direcció de l'expansió: comencem per la Paireria vella, actualment amb el mateix nom, en la zona que podríem considerar el primer eixample, en la valleta entre el puig Salner i el del Mercadal; seguim per la Paireria mitjana, que corresponia a l'actual carrer del Punyalet i acabem amb el de Paireria nova, nascut a principis del segon terç del segle XIV, quan es portà a cap la urbanització de l'àrea del castell comtal derruït. Podríem afegir-hi, també en aquesta darrera etapa, la Plaça nova o del Gra. Em sembla que aquests exemples són una clara demostració del sentit de l'expansió, començada als peus del puig

Salner en un primer eixample, continuada vers la vessant septentrional del Mercadal, o segon eixample, i acabada en el sector meridional de dit Puig o tercer eixample del segle XIV.

Una raó de més, aportada pels capbreus, és la localització de la casa del Consell municipal (consell secret o estret) en el cor del puig Salner, entre la muralla del rec del Molí i l'església parroquial de Santa Maria. Argument de pes si recordem que el naixement del règim municipal, documentat almenys des de principis del segle XIII⁽²⁴⁾, comporta una unificació legal i administrativa dels dos nuclis.

B) L'hàbitat urbà segons els capbreus del segle XIV: carrers, places, cases i estadants

En el moment del capbreu de 1383, Castelló apareixia amb una estructura i configuració urbanes que persistiran amb poques modificacions fins ben entrat el segle XVIII. Havia començat com una petita conurbació formada per dos nuclis fortificats, enlairats en dos turons, aleshores més destacats que ara –el puig Salner i el de Mercadal– cada un d'ells tancat en un recinte fortificat propi. Probablement des del final del segle XI i amb més seguretat des del XII, hauria començat un procés expansiu que culminà, a principis del segon terç del segle XIV, amb el darrer eixample en l'àrea ocupada, abans del seu enderroc, pel castell vell. Paral·lelament a la unificació urbanística, s'hauria anat desenvolupant i consolidant un govern propi que abraçava tot el conjunt edificat, independent tant de la Canònica com dels comtes, culminant amb l'erecció del darrer recinte enmurallat que ho encerclava tot. Al final del procés, apareix, així, una sola ciutat, amb un sol govern i una sòlida frontera defensiva –la muralla – que delimita i cohesiona el nou agregat urbà

Des d'aquest moment, de fet, no existirien diferències d'origen entre els castellanins de la baixa Edat Mitjana; però un tret perdurà fins a l'acabament del Vell Règim: mentre els del sector nord havien de pagar cens de llurs cases a la Canònica, els del sud ho feien al Comte.

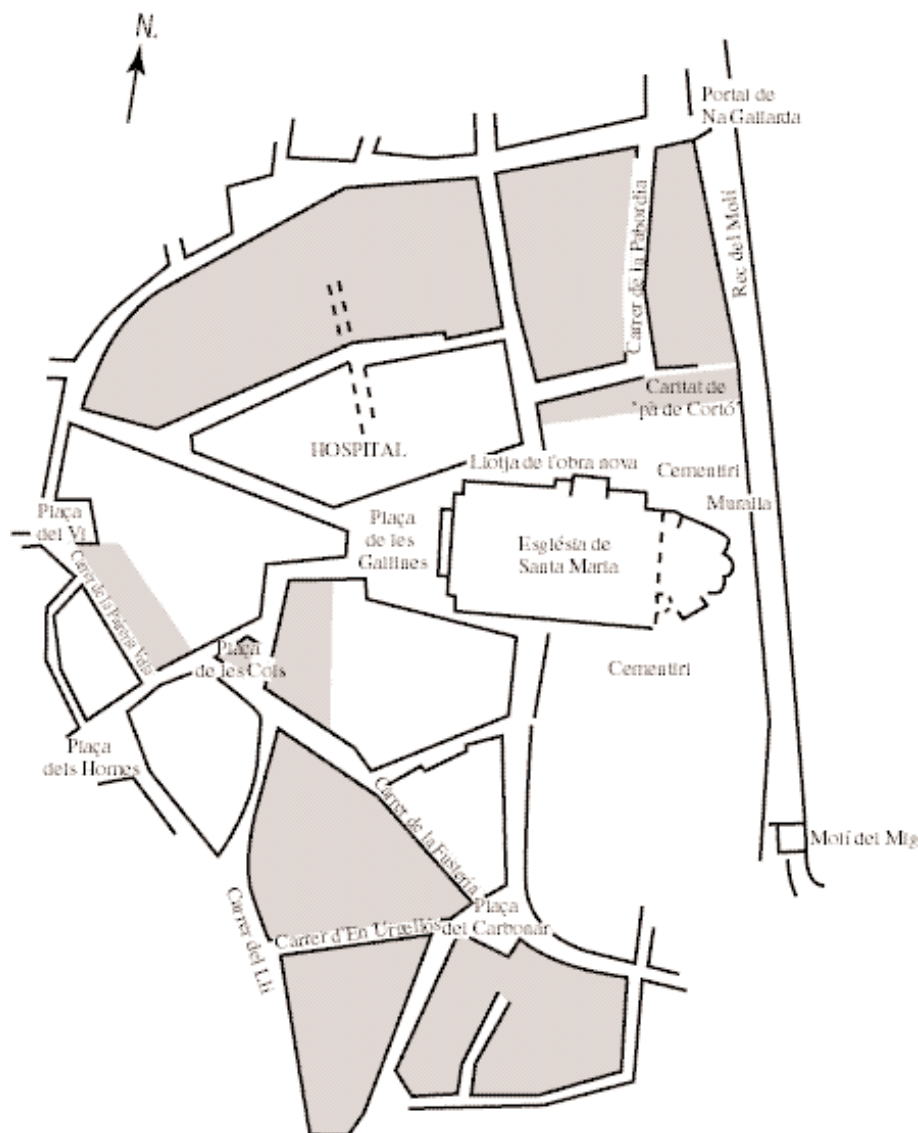
El nostre treball, com és sabut, es limita als primers, repartits entre el puig Salner, el de l'Eramala i una petita porció del Mercadal. Però també fora muralla en els barris extramurs aleshores existents: puig de la Cavalleria, puig de la Muga, sota la bassa del Molí, i planiol de Sant Francesc.

24. Podem donar com a segur l'existència d'un règim municipal a Castelló, des de mitjan del segle XIII i, amb molta probabilitat, almenys per algunes de les institucions, des del final del XII o principis del XIII. Ho testimonien un inventari de l'arxiu municipal de Castelló de mitjan del segle XVIII (COMPTE, A., "Un inventari de l'Arxiu de Castelló d'Empúries de mitjans del segle XVIII" en *Ann. Inst. Est. Empord.*, Figueres 20 (1987) pàg 173-228), avui en mans d'un particular, i la "Rúbrica de privilegis", conservada en el mencionat Arxiu. (Per més informació pot consultar-se: COMPTE, A. "Castelló d'Empúries. El centrehistòric. Empuriabrava. Aiguamolls de l'Empordà" *op. cit.*)

I. EL PUIG SALNER

Apareix com una de les zones d'assentament humà més antigues i probablement el nucli originari del Castelló altmedieval.

Pels anys del capbreu de 1383 l'església de Santa Maria (C) es troba en plena construcció i ja acabades tant la capçalera com l'estructura de les tres

4. El puig Salner, nucli originari de Castelló.

grans naus, la de tramuntana recolzant sobre el campanar de transició, del segle XII.(D)

En dit costat de tramuntana, entre l'església i el carrer conegut des de temps immemorial com del Pa de Cortó (E)⁽²⁵⁾, seu de la causa pia del mateix nom, el capbreu hi situa la "casa de l'obra nova", llotja-taller dels constructors de la catedral on es guardaven les eines i els materials i on es preparaven les peces destinades a l'obra del temple.

Dintre el mateix espai, però de la banda de la muralla i ocupant, en part, el lloc de l'actual gran capella de la Sang (B), força posterior, existia aleshores el cementiri (G). El record d'aquesta ubicació encara perdurava molt posteriorment, quan ja es trobava en la banda meridional de l'església, com ho confirma el "Calendaris" de 1632 on veiem escrit: "lo Fossar era llevors de la part de cers de la Iglesia".

El barri es trobava limitat a llevant pel tram de muralla més vella i reforçada dominant, des d'un abrupte talús cenyit per les valls o fossades del rec del Molí, les terres baixes i, en bona extensió, encara llacunoses, que s'estenien en direcció a Roses. Del dit tram de muralla, el més ben conservat de tot el recinte medieval, encara resta la torre i portal de la Gallarda o Na Gallarda (A). Entre la muralla i les cases adjacents s'allargava un carrer o camí de ronda (F), testimoniats en el capbreu amb l'expressió "camí mitjançant".

Del puig Salner el capbreu de 1383 ens permet localitzar-ne i refer-ne l'habitat i el tram urbà, amb les corresponents mansions i ocupants, només d'unes determinades àrees, si bé aquestes representen els eixos principals: són les illes entre el portal de Na Gallarda i l'església de Santa Maria o entre la casa de l'abad de Sant Pere de Rodes i l'Hospital major.

A) SECTOR MURALLA (entre el portal de Na Gallarda i l'església de Santa Maria)

Aquest sector és el més ben identificat de tots els estudiats i no solament en el capbreu de 1383, sinó també en els altres dos del segle XIV.

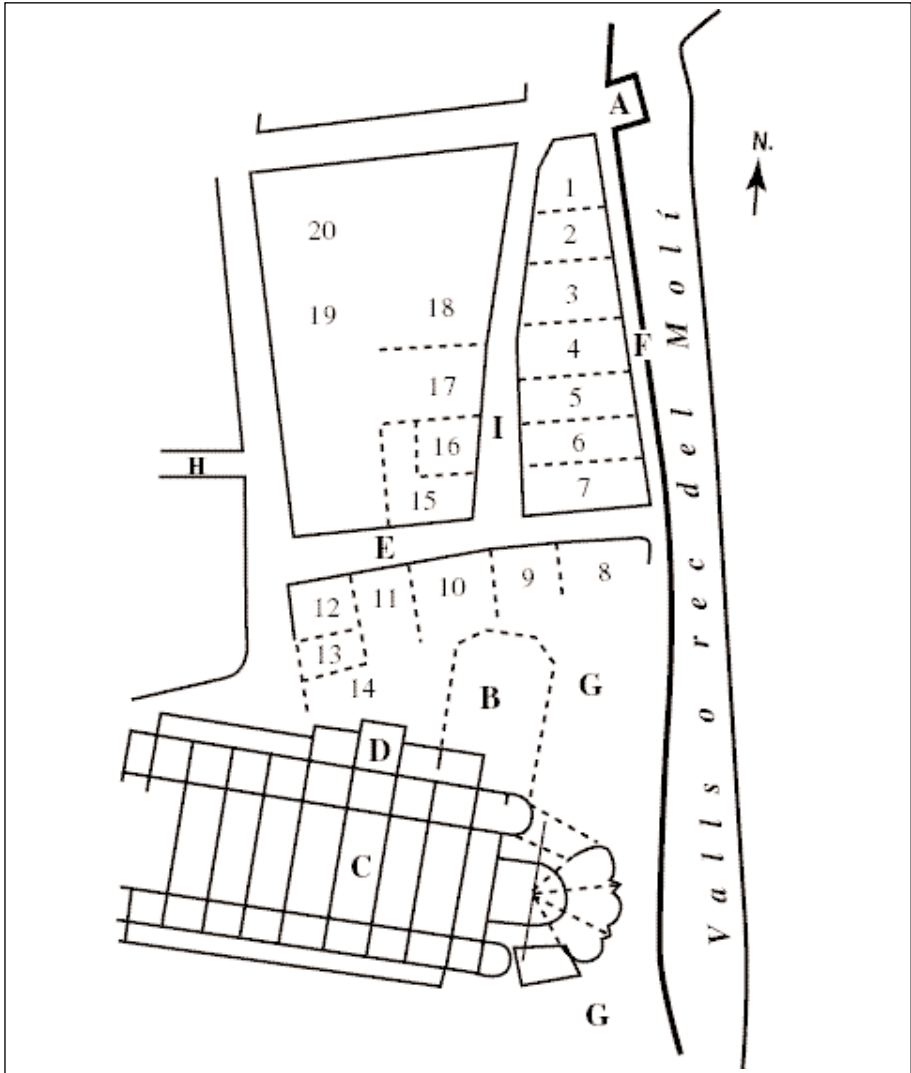
La primera fita orientadora es troba donada per la muralla i les valls del rec del Molí que, en les afrontacions, se senyalen sempre a llevant. En el puig Salner l'únic tram de muralla situat en aquell punt cardinal, correspon al que cau sobre el rec del Molí.

En el capbreu de 1383, altres elements identificadors els trobem en el cementiri, ("in cimiterio eccles. Castilionis") la casa de l'obra nova ("hospicio opus novi") i la casa de la caritat del Pa de Cortó ("in domo caritatis ville Castilionis") que, des d'ara, resten definitivament localitzats en els llocs senyalats en el plànol.

25. Encara a mitjan del segle XIX, en la documentació notarial dit carrer es mencionava com del Pa de Cortó.

Segueixen a continuació els habitatges amb els respectius caps de casa i amb les anotacions transcrites dels corresponents capbreus:

1. a. 1383. Casa fou d'Arnau Rocafort, clergue.
2. a. 1383. Francesca, muller de Bernat Tassi. Fa de cens dos diners comtals.
3. a. 1383. Casa de la muller de Pere Vendrell. Fa de cens una gallina.
4. a. 1383. Casa de Berenguer Resta, clergue. A més de l'edifici capbrevat confessa tenir "una casa sua inferior...la qual es té pel Comte". Fa de cens una gallina.
5. a. 1383. Casa de Pere de Bassó, prevere i jurista. En 1388 fou comprada per Pere Guardiola i en les afrontacions, la corresponent a llevant, hi situa "la casa de dita vila". Fa de cens una gallina més 12 sous melgaresos. En el capbreu de 1354 l'habita Bertran Assalit, nom que, en un cert temps, s'aplicà al portal de Predicadors.
6. a. 1383. Casa de Berenguer de Roses, prevere. Fa de cens, una gallina. És l'únic d'aquest sector que ja hi habitava en el capbreu de 1354.
7. a. 1383. Casa de Pere Gifreu i Pere Clotas, preveres. En 1407 és adquirida per Pons Scarré en la capbrevació del qual i en el límit meridional, s'indica un "patio in quo solebat esse domus consilis dicte ville". Disposem, doncs, d'una inestimable referència sobre la ubicació del lloc del consell secret o estret de la universitat de Castelló, abans de la construcció de la Llotja on, posteriorment es portaran a cap les reunions.
La casa es troba unida a "part restant que es té per dita Pabordia i part en son restant alodial". Paga de cens una gallina.
8. a. 1383. Casa de la Caritat del Pa de Cortó. En aquest temps que el consell castelloní ("consell secret" o "consell stret") no disposava d'edifici propi, es reunia en el local de la Caritat. Altres anotacions: "pati solia ser casa del consell"; "pati del consell stret" (segons Mn. Miquel Pujol, la casa que acabarà essent lloc habitual de reunió del consell, la Llotja, es construiria entre 1393 i 1395).
9. a. 1383. Casa de Francesc Avinyó, prevere. Afronta a sol ixent amb la casa de la Caritat i a migjorn amb el cementiri.
En 1407 es ven a Vicens Borràs i en les afrontacions es torna a repetir: per llevant "pati del consell... i en el cementiri", i, per migjorn "en el cementiri"
10. a. 1383. Casa d'Arnau Renart. Afronta a migjorn amb la "casa de l'obra nova". En 1407 passa en mans de Joan Benet.
11. a. 1383. Casa de Castelló Renart. Llinda a migjorn amb la "casa de l'obra nova". En 1407 passa a mans de Guillem Pellicer. Paga de cens, una gallina i dos diners.
12. 1383. Casa de Guillem Maldiner. En 1407 es troba en mans d'En Puïol i en 1415 del veí Guillem Pellicer. Paga de cens una gallina.
13. 1383. Casa de Bernat Vila, teixidor (en altres llocs se l'anota com a paraire); afronta a migjorn amb la "casa de l'obra nova". En 1402 es

5. L'hàbitat urbà en el puig Salner: sector muralla.

- troba en mans de Na Deulofó (muller de Berenguer Deulofó q^o).
El cens és d'una gallina i dos diners.
14. a. 1383. Casa de l'obra nova.
 15. a. 1383. Ermesindis, muller de Ramon Sala (sols coneguda per les afrontacions).
 16. a. 1383. Casa de Miquela, muller de Guillem Sala. L'any 1396 passa a Ramon Vert (al marge, el recopilador de 1632 anota: "davant casa Marisch" (actual casa Capella).
 17. a. 1383. Bartomeu d'Oliu (sols conegut per les afrontacions).

18. a. 1383. Dolça, muller de Pere de Savarrés (sols coneguda per les afrontacions).
19. a. 1383. Casa de Dalmau de Soler, donzell. En 1403 passa en mans de Pelegrí Ripoll. Paga de cens dues gallines i sis diners. El compilador de 1632 anota textualment: “part casa Climent”.
20. a. 1383. Berenguer Egidi o Gili, teixidor. (Sols conegut per les afrontacions).

- A. Portal de Na Gallarda.
- B. Actual capella de la Sang.
- C. Església parroquial de Santa Maria.
- D. Campanar del segle XII.
- E. Carrer del Pa de Cortó.
- F. Carreró que separa l'illa de cases de la muralla.
- G. Cementiri.
- H. Carrer o carreró de l'Hospital.
- I. Carrer de la Pabordia.

B) SECTOR HOSPITAL (del carrer de l'Hospital a la placeta del Puig, davant la casa de l'abat de Sant Pere de Rodes)

Aquesta illa de cases, a continuació de les anteriors per la banda de ponent, es trobava aleshores densament poblada, malgrat l'existència de vergers a l'interior, que pertanyen a habitatges que avui en diríem de senyors. Menció especial mereix el d'Agnès, muller del cavaller Alfons de Llúria, que ocupava la part central de l'actual gran mansió de la família Ametlla (antiga pairalia dels Pastell-Fluvià). Altres serien el de Joana, muller de Nicolau Tinter, tan extens com l'anterior, i els de Bernat Bayona i de Bernat Gomarell.

És probable l'existència d'un carreró o cul-de-sac, que s'originava vers la meitat del carrer de l'Hospital. Recordem que aquesta institució feia ja molt temps que existia, fundada el 1252 per l'arcedià d'Elna, Castelló Sardina.

1. a. 1383. Casa de Pere Font, “de València”, clergue, abans de Garaua, muller de Bernat Gomarell., q^o, mercader . Paga de cens una gallina.
2. a 1383. Casa de Francesc Dalmau, prevere, que, en 1399, passa a mans de Bartomeu Çaplana, apotecari. Paga de cens mitja gallina.
3. a. 1383. Casa de Joan Massó, teixidor (sols afrontacions).
4. a. 1383. Casa de Bernat Ferrer, sabater. En les afrontacions, la corresponent a tramuntana s'expressa així: “carrer que és davant la casa de l' Abat de St. Pere de Roda”.⁽²⁶⁾ Paga de cens una gallina.

26. La casa de l'abat de Sant Pere de Rodes se situava en l'actual casal Contreras, del qual ocupava sols la banda de ponent de la façana, que compartia amb dos altres habitatges. Per la part del darrere disposava d'un verger que, a nord i a llevant, afrontava amb un altre de l'habitatge de Pere Vilaur (“Calendaris” 1632 *op. cit.* a. 1434).

6. L'hàbitat urbà en el puig Salner: sector Hospital.

5. a. 1383. Casa de Pere Trillas, “lapicidis” (en una anotació marginal se situa en “el carrer de casa Sabater”). Paga de cens un terç de gallina.
6. a. 1383. Casa amb “substullum” (baixos) de l'altra casa contigua, de Bernat Moner, teixidor de llana. Paga de cens un terç de gallina.
7. a. 1383. Casa de Joan Martí, teixidor de llana (sols afrontacions).
8. a. 1383. Casa de Jaume Casadevall, teixidor (sols afrontacions).
9. a. 1383. Casa de Ramon Metge, barreter. Paga de cens dos sous comtals.
10. a. 1383. Casa de Bartomeu Adroher, “curritor”. Paga de cens un corter de gallina.
11. a. 1383. Dos solars d'Agnès, muller de Guillem Deulofó, teixidor. Paga de cens mig corter de gallina
12. a. 1383. “quoddam substullum”, de Pere Serradell, paraire.
13. a. 1383. Casa i verger de Joana, muller de Nicolau Tinter. Tot plegat paga de cens mitja gallina i vuit diners.
- 13b) a. 1383. Verger de la casa anterior.
- 13c) a. 1383. “call o vall de Nicolau Tinter que olim fou casa”.
14. a. 1383. Joan Castelló (sols afrontacions).
15. a. 1383. Berenguer Quintana (id id.).
16. a. 1383. Pere Ferrer, sastre (id. id.).
17. a. 1383. Roger Bayona, paraire (id. id.).
18. a. 1383. Casa de Pere Comalat, paraire. En 1408 passa a mans de Joan Bussigues. Paga de cens un sou melgarès. Tant l'un com l'altre són cognoms ben coneguts; el primer encara avui el trobem en un carrer, el segon de família de notaris. Precisament un d'ells, Ramon, elabora el capbreu de 1383.
19. a. 1383. Casa de Caterina, muller de Bartomeu Sala, q°. Paga de cens 12 diners melgaresos. Llinda a llevant amb verger de Joan Tinter que olim fou casa, call mitjançant (call: camí estret situat entre dues parets o cases).
20. a. 1383. Casa de Narcís Soler. En 1397 passa a mans de Miquel Mercader i paga de cens una gallina.
21. a. 1383. Casa de Bernat Bayona, clergue. En 1397 és adquirida per Joan Borrassà. Paga de cens dues gallines i setze diners.
22. a. 1383. Casa de Llúcia, filla de Pere Guixer. Paga de cens una gallina.
23. a. 1383. Probable carreró.
24. a. 1383. Andreu Dormidor (sols afrontacions).
25. a. 1383. Casa capbrevada pel “tudor de Francesca, filla de Ramon Teixidor”. Paga de cens una gallina.
26. a. 1383. Casa de Guillem Rodó menor. Una anotació marginal, de la fi del XVIII o principis del XIX, ens aclara que corresponia “a part de casa Fluvià”(actual casa Ametlla). Paga de cens un terç de gallina.
27. a. 1383. Casa de Ramona, muller de Francesc Jordà. Paga de cens un terç de gallina.
28. a. 1383. Castelló Albanell (sols afrontacions).

29. a. 1409. Andreu Seguí capbreva “una cambra envers ponent de sa casa, en la qual solia haver-hi casa de Ramona, muller de Francesc Jordà”. La restant “te per el Temple i fou d’Arrufat i d’En Escot”
30. a. 1383. Casa i verger de Joan Garau. En 1387 tant l’immoble com el jardí passen a mans d’Agnès, muller del cavaller Alfons de Lúria.
- 30b) a. 1383. Verger de Joan Garau.
31. a. 1383. Mitja casa de Bernat (o Bartomeu ?) Alberic. Entre 1407 i 1408 es troba ocupada per Nicolau Comas.

- A. Casa de l’abat de Sant Pere de Rodes.
- B. Carrer de l’Hospital.
- C. Hospital major.
- D. Església de Santa Maria.

II. PUIG DE L’ERAMALA

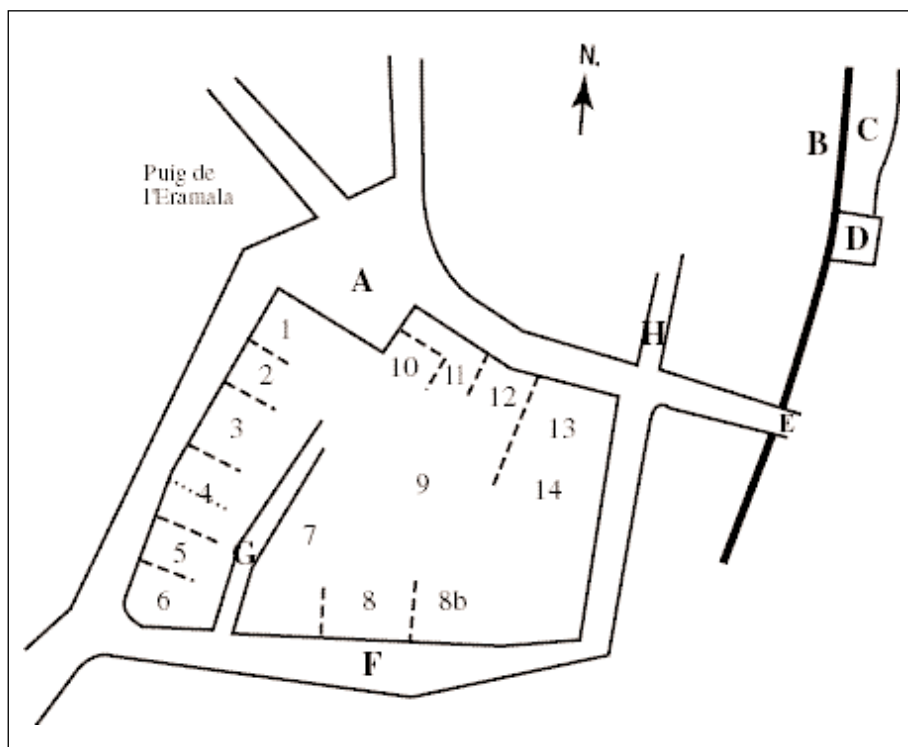
El puig de l’Eramala es troba avui menys ben configurat que els altres dos del recinte enmurallat, el Salner i el del Mercadal. Mentre el primer arriba a la cota dels 18 metres i el segon prop del 16, l’Eramala amb prou feines assoleix els 9 metres (entre el convent de Santa Clara i el carrer dels Jueus), si bé no podem oblidar que l’acció erosiva de més de mig mil·lenni els ha rebaixat considerablement.

L’escassa altura i indefinició de formes ens explica la vaga delimitació del paratge que, en una descripció tardana (del final del segle XVIII)se l’ubica “entre les carnicerías (prop plaça de la Moneda) fins el planiol de Santa Clara ...y dende Sant Domingo a la Font del Molí” (és a dir, des del Mercadal fins a la línia que va actualment del Molí a ca l’Anton).

Era aquí on habitava la comunitat jueva, tant dintre del que podríem anomenar call pròpiament dit, com la seva extensió en l’àrea del carrer dels Jueus. En aquest darrer sector podem comprovar la presència de les llars jueves al costat i pràcticament sense separació de cap mena, de les dels cristians.

A) SECTOR PLAÇA DEL CARBONAR (entre dita plaça i el carrer dels Jueus)

1. a. 1383. Casa de Pere de Llansà, domer, que fou de Domingo Saguer. Afronta a ponent en carrer públic i a tramuntana amb la plaça del Carbonar, límits que identifiquen l’emplaçament. Paga de cens mitja gallina. En 1406 passa a Patllari Sabater.
2. a 1383. Casa de Berenguer Gifreu, cortaler (la professió potser no correspon a aquest Berenguer Gifreu, sinó a un altre del mateix nom). Paga de cens mitja gallina. La identificació es consolida amb la nota marginal posterior que registra: “casa Bordas”.
3. a. 1383. Casa de Astruch Vidal Samuel, jueu. Paga de cens una gallina. Més endavant passa a Isaac Cabrit, jueu de Peralada.

7. L'hàbitat urbà en el puig de l'Eramala: sector plaça del Carbonar.

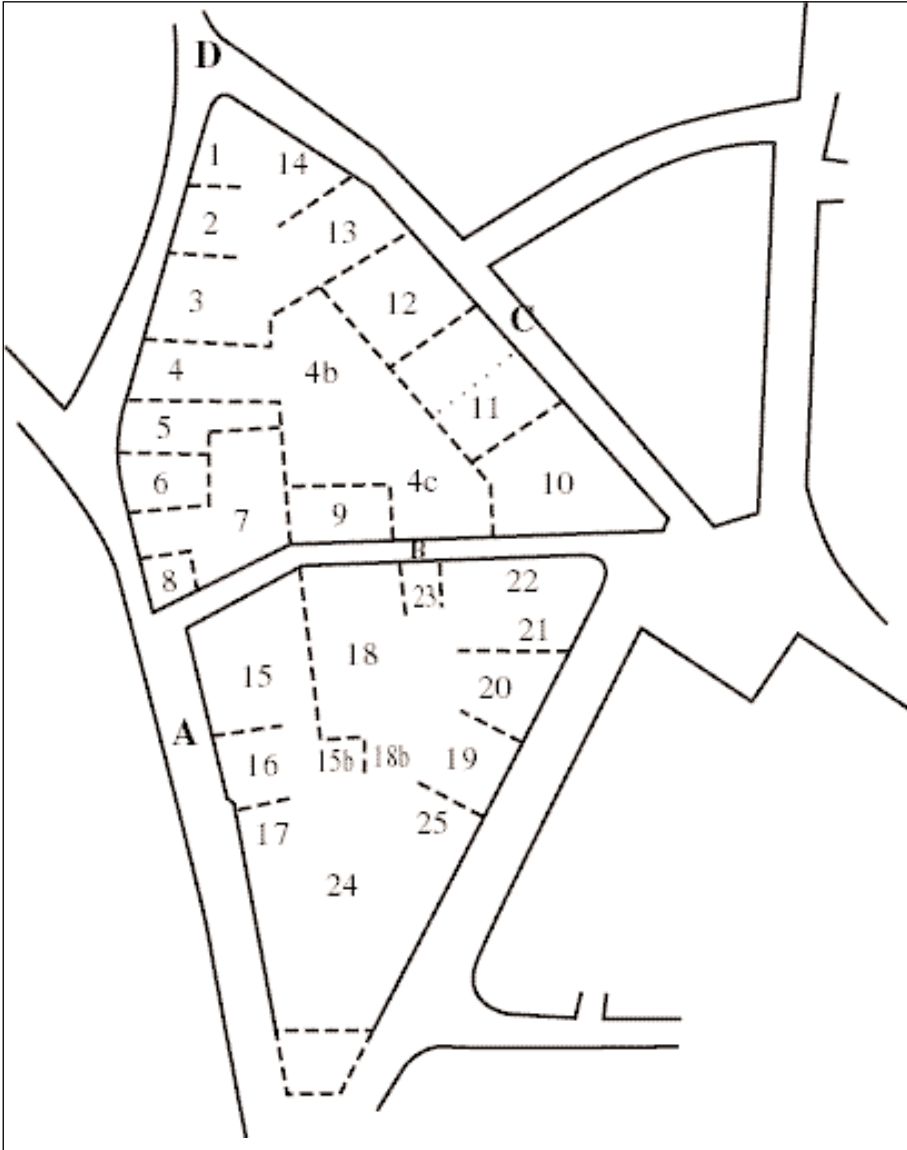
4. a. 1383. Dues cases contigües de Bonnanat Samuel, "En Cabrit", jueu. Paga de cens una gallina i mitja. En 1407 les trobem ocupades per Huguet Magnesa.
5. a. 1383. Casa de Momet Astruch, jueu. Paga de cens dos diners comtals. En 1388 passa a Perfet Taboni, jueu, qui, una vegada convertit, es dirà Miquel Pere.
6. a. 1383. Casa de Mair Momet, jueu, germà de l'anterior. Paga de cens dos diners i una malla comtals. En 1389 passa a Isaac Bonastruch.
7. a. 1383. Casa de Deulosal de Malgun, jueu convertit. Paga de cens mitja gallina.
8. a. 1383. Casa de Vidal Mair, jueu. Paga de cens mitja gallina.
- 8b) a. 1383. Pati de Vidal Mair.
9. a 1383. Casa de Abreu (?) de Blanes, jueu (sols afrontacions).
10. a. 1383. Casa de Bartomeu Oliver, "scriptor".
11. a. 1383. Casa de Berenguer Carreras, vanover. Paga de cens una malla comtal.
12. a. 1383. Casa de Margarida, muller de Bernat Martí, paraire. Paga de cens una gallina.

13. a. 1383. Casa de Pere Morell (sols afrontacions).
14. a. 1383. Casa de Francesc Morell, son germà (sols afrontacions).

- A. Plaça del Carbonar.
- B. Muralla.
- C. Rec dels Molins.
- D. Molí del mig.
- E. Portal de Sant Francesc.
- F. Carrer dels jueus.
- G. Antic carreró en cul-de-sac.
- H. Carreró.

B) SECTOR CARRER DEL LLI (entre dit carrer i el de la Fusteria)

1. a. 1383. Pere Andreu (sols afrontacions).
2. a. 1383. Casa de Bernat Borrassà, prevere, (id. Id.).
3. a. 1383. Casa de Joan Magnesa, metge. Paga de cens una gallina. El 1350 l'habita Guillem Magnesa i la casa se situa al "puig de la plassa del Cànem".
4. a. 1383. Casa i pati de Francesca, muller de Bernat Riba, paraire. Paga de cens una gallina i un quart. En 1397 la trobem en mans d'Arnau de Camps.
- 4b) a 1383. Pati de Bernat Riba.
- 4c) a. 1383. id id id id.
5. a 1383. Casa de Bartomeu Capó, hostaler (en altre lloc posa "curritor"). Paga de cens dos diners. En el capbreu de 1331 ja apareix aquí un Capó, de nom Guillem.
6. a 1383. Casa de Marquesa, muller de Bartomeu Oliver. Paga de cens una gallina. En 1387 passa a Francesc Antón Sabater, paraire.
7. a. 1383. Casa de Francesc Osten o Hosten, notari. Ja consta habitant l'habitatge l'any 1366, com "escrivent". En les afrontacions a ponent limita amb el "carrer del Lli". Paga de cens una gallina i dotze diners comtals.
8. a 1383. Arnau Moner, tintorer (sols afrontacions).
9. a 1383. Altra casa de Francesca, muller de Bernat Riba, que fou d'En Urgellés. En 1397 passa a Arnau de Camp. Paga de cens un diner. En el capbreu de 1331 consta propietat de Sibila Urgellés.
10. a. 1383. Casa de Pere de Bassó, jurisperit, "en el carrer de la Fusteria". Paga de cens una gallina. Vers 1360 pertany a Bartomeu Vippe, major de dies, fuster, i en 1397 a Berenguer Demont, paraire.
11. a. 1383. Casa de Guillem Pere, fuster. Fa de cens una gallina. Abans eren dues cases, una de Pere Jaume i altra de Berenguer Fuster.
12. a 1383: Casa de Bartomeu Moner, fuster. Paga de cens mitja gallina. En 1389 passa a Guillem Pellicer.
13. a. 1383. Casa de Joan Ledas, hortolà, (coneixem dos individus amb el mateix nom, un jurisperit i l'altre hortolà). Paga de cens mitja gallina. En 1412 passa al seu veí Ramon P. Guillem Pasqual.

7. L'hàbitat urbà en el puig de l'Eramala: sector carrer del Lli.

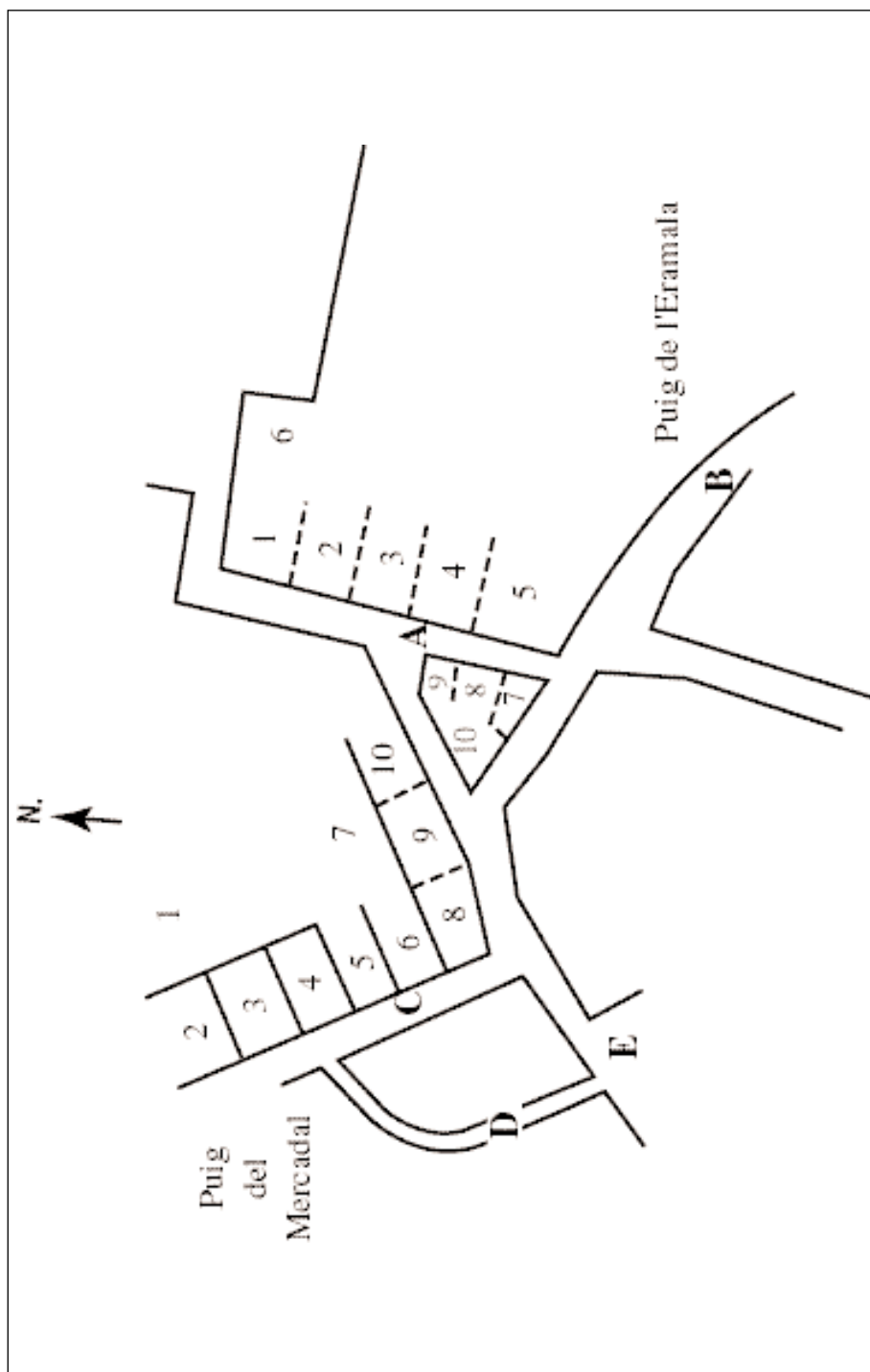
- 14. a. 1383. Casa de Ramon Pere Guillem Pasqual.
- 15. a. 1383. Casa de Ramon Bonet, "scriptor". Paga de cens una gallina.
- 15b) a. 1383. "Cortal" de la casa de Ramon Bonet.
- 16. a. 1383. Casa de Joana, muller de Ramon Mir; a ponent limita amb "carrer públic dit del Lli". Paga de cens un diner melgarès.

17. a. 1383. Ramon Llobet, sastre (sols afrontacions).
18. a. 1383. Casa de Samuel Rouen, jueu; “fou de Ramón Boris, excepte un cortal envers migdia, de 15 per 15 pams”.
- 18b) a. 1383. Cortal de Samuel Rouen.
19. a. 1383. Altra casa de Samuel Rouen.
20. a. 1383. Dues cases contigües dels hereus de Salomó Boris. En 1384 la compra Guillem Terradas, oller. Paga de cens una gallina.
21. a. 1383.
22. a. 1383. Miquel Conquell (sols afrontacions).
23. a. 1383. Casa de Francesc Pere (?) “ al carrer d’En Urgellés”. Paga de cens una malla comtal.
24. a. 1383. Isaac Rouen (sols afrontacions).
25. a. 1383. Vidal Rouen (id id.). Els dos darrers són jueus i germans de Samuel Rouen.

- A . Carrer del Lli
- B. Carrer o carreró d’En Urgellés.
- C. Carrer de la Fusteria.
- D. Plaça de les Cols.

C) SECTOR PLAÇA DE LES COLS

1. A. 1383. Casa de Guillem Moner, clergue, que per ponent afronta amb “via pública o plaça de les Cols” i a tramuntana amb un altre carrer. Paga de cens set diners i una malla melgaresos.
2. a. 1383. Casa de Francesca, muller de Castelló Janoher. Paga de cens set diners i una malla melgaresos. En 1404 és comprada per Nicolau Boris.
3. a. 1383. Casa de Pere Fuster; en les afrontacions a ponent se cita “la carrera o plaça de las Cols”. Paga de cens set diners i una malla melgaresos.
4. a. 1383. Casa de Pere Axerrat o Asserat, paraire; en les afrontacions també a ponent hi situa, com l’anterior, “la carrera o plaça de las Cols”. Paga de cens set diners i una malla melgaresos.
5. a. 1383. Muller de Rubin de Vilanova (sols afrontacions).
6. a. 1383. Altra casa de Pere Fuster.
7. a 1383. Casa de Caterina, filla de Guillem Capeller i muller de Bartomeu Rovira. Paga de cens una gallina. En 1398 passa a Agnès, muller de Guillem Saguer.
8. a 1383. Casa de Tomàs Capeller, germà de l’anterior Caterina; en les afrontacions la de sol ixent resta “en el carrer o plaça de les Cols”. Paga de cens mitja gallina. En 1388 passa a Francesc Sert, paraire.
9. a. 1383. Casa de Pere de Molins que, en poc temps, passa a Francesca, muller de Berenguer Egidi o Gili i després a Pere Seguí (a. 1388). Paga de cens una gallina.
10. a. 1383. Guillem Negre, “curritor”, (sols afrontacions).

9. Entre l'Eramala i el Mercadal: la plaça de les Cols i el carrer de la Paireria vella.

- A. Carrer o plaça de les Cols.
- B. id. de la Fusteria.
- C. Carrer de la Paraireria vella.
- D. Carreró.
- E. Plaça dels Homes.

III. PUIG DEL MERCADAL

El puig del Mercadal sorgeix com el tercer dels tres turons situats intramurs. La seva delimitació, com esdevé en el de l'Eramala, és imprecisa a causa no només de l'escassa elevació sinó de l'amplada i suau perfil dels tàlvegs o valls, especialment en la zona de contacte entre els dos. Tant és així que els mateixos comentaristes de la recopilació de capbreus es limiten a la següent vaguetat: "...el Puig del Mercadal compren la mitat de la vila, a poca diferència, de la part de migdia".

Mentre existeix una àrea segura, identificada per l'eix plaça dels Homes-plaça del Gra, la resta, especialment pel que fa al sud-est, s'interfereix amb els dominis de l'Eramala, en una línia d'intersecció que podria fixar-se entre el call jueu i el planiol de Santa Clara.

El nom de Mercadal no sembla procedir de l'alta Edat Mitjana, sinó del temps d'expansió comercial, íntimament relacionat amb el renaixement urbà, en l'Edat Mitjana central. Seria a partir d'aquest moment que es convertiria en el rovell de l'ou de la vila, tant des del punt de vista econòmic (seu dels oficis i els mercats), com polític (seu dels organismes de govern: llotja, utilitzada també com local del Consell, cúria, presó, etc.).

Si deixem de banda el sector corresponent a la Paireria vella, ben delimitat i connectat amb l'extens barri de l'Eramala, a la plaça de les Cols, la resta dels solars de la Canònica, són difícils de distribuir dintre del barri del Mercadal.

L'única referència que ofereix el capbreu, a més del de la Paireria vella, prové del portal de Calabró, en el punt més meridional del barri, on es localitza un "verger" extramurs ("fora el portal d'En Calabró) i prop "les valls de la vila", a ponent, de dites valls. Tampoc apareix gaire clara la situació de la casa de Joan Rubau que, a cerç, limita "amb les valls de la vila, carrer mijançant". Menys problemes, en canvi, presenta una altra capbreu que, tant pel nom del capbreuador com dels veïns, tots jueus, no és difícil emplaçar-la en el call o voltants, com hem vist en el sector Carbonar.

Per altra banda, que alguns dels habitatges, en domini directe de la Canònica, s'ubicarien en el centre del Puig, ho mostra una capbreu que corresponent al capbreu de 1303, abans, doncs, de l'enderroc del castell, on es fixa el límit oriental en un carrer "versus castrum". El fet que el carrer desemboqui en un altre, a migjorn, podrà identificar aquest grup de cases com el sector que hem anomenat "del carrer d'en Magnesa"?

Si admetem que els béns de la Canònica en el Mercadal es troben en el Puig pròpiament dit, no deixa d'estranyar, a més del mencionat "verger" fora el portal d'En Calabró, la menció d'un "planiol" a llevant del qual es troben

diferents vergers i patis que, si no els traslladem també extramurs, significaria la presència dintre del barri d'extensos espais no edificats.

En resum, si exceptuem el sector de la Paireria vella, les possessions canòniques del Mercadal, en lloc de constituir un conjunt unitari i compacte, es trobarien disperses per diferents àrees del barri.

A. SECTOR PAIRERIA O PARAIRERIA VELLA (vegeu plànol plaça de les Cols)

1. a. 1383. Casa de la muller de Pere Riba de Molins (sols afront.).
2. a. 1383. Casa de Ramon Plana (sols afront.).
3. a. 1383. Casa de Joan Seguí, paraire. Paga de cens un terç de mitja gallina, per Nadal.
4. a. 1383. Casa de Mateu Jaspert “paraire”. Paga de cens un terç de mitja gallina, per Nadal.
5. a. 1383. Casa de Pere de Camps, “paraire”. Paga de cens un terç de mitja gallina, per Nadal.
6. a. 1383. Altra casa de Pere de Camps (sols afront.).
7. a. 1383. Casa de Bernat Peytaví (sols afront.).
8. a. 1383. Casa de Nicolau Pons (sols afront.).
9. a. 1383. Casa de Guillem Negre. Paga de cens una gallina per Nadal.
Nota marginal. “prop plaça de les Cols”.
10. a. 1383. Casa de Caterina, muller de Bartomeu (sols afront.):

- A. Plaça de les Cols.
- C. Carrer de la Paraireria vella.

B. FINQUES DISPERSES

1. PROP LES “VALLS DE LA VILA”

1. a. 1383. Pati de Jaume Morató, flequer, que “te per la Caritat o benefici de Sardina y Llobet” (sols afront.).
2. a. 1383. Casa de Jaume Morató, flequer. Paga de cens mitja gallina, per Nadal.
- 3a) a. 1383. Casa de Joan Robau, paraire (sols afront.).
- 3b) a. 1383. Verger de Joan Robau. A cerç, afronta amb “les Valls de la Vila carrer mitjançant”. Junt amb la casa paga de cens una gallina i mitja, per Nadal.
- 3c) a. 1383. Altra casa de Joan Robau (sols afront.).
4. a. 1383. Casa de
5. a. 1383. Pati o femer de Guillem Simon, fuster (sols afront.).

- A. Carrera pública.
- B. Les “Valls de la Vila”.
- C. Carrer mitjançant.

2. CARRER D'EN MAGNESA

1. a. 1383. Casa de Pere Boris, blanquer (sols afront.).
2. a. 1383. Casa de Francesc Borrell. Paga de cens dues gallines, per Nadal.
3. a. 1383. En la planta baixa “botiga” de Guillem Roig, sastre. Paga de cens, mig ou de gallina.
4. a. 1383. En el pis, habitatge de Joan Bussigues, paraire. Paga de cens mig ou de gallina.
5. a. 1383. Casa d'Arnau Ros, teixidor. Paga de cens mig ou de gallina.
6. a. 1383. Casa de Guillem Roig, sastre. Paga de cens mig ou de gallina.
7. a. 1383. Casa, pati i verger de Ms. Bernat Capeller, jurisperit. En 1399 passa a Guillem Compte, que paga de cens 12 diners melgaresos. A cerç, el pati i el verger afronten amb “el carrer públic d'En Magnesa”.
Recordem que Magnesa correspon al nom d'un metge que posseeix una casa en el carrer que va del Lli a la plaça de les Cols, anomenat fins fa poc, de la Font d'En Calvera. Però també apareix un Magnesa prop de la plaça del Carbonar i tocant al barri jueu.
8. a. 1383. Casa de Bernat Sunyer (sols afront.).
9. a. 1383. Casa de Guillem Carreras, blanquer, (sols afront.).

- A. Carrer d'En Magnesa.
- B. Carrera pública.
- C. Carrera pública.

3. ENTORN DEL CALL

1. a. 1384. Casa de Struc Cabot, jueu (sols afront.).
2. a. 1384. Entrada d'una casa de 8 per 1, 5 canes, de Isaac Baró. Paga de cens dos diners comtals.
3. a. 1384. Restant de la casa de Isaac Baró (sols afront.).
4. a. 1384. Casa de Salomó Isaac.

4. VERGERS DAVANT UN PLANIOL

De la mateixa manera que barris extramurs s'atribueixen, en els capbreus estudiats, al puig Salner o al de l'Eramala, també les finques que segueixen a continuació, podrien localitzar-se, no en el Mercadal pròpiament dit, sinó fora les muralles, en els “planiols” estesos al peu del puig.

1. a 1383. Verger d'En Riera (sols afront.).
2. a. 1383. Pati d'En Guillem Puig, “curritor”.
3. a. 1383. Casa de Guillem Puig. La casa, el verger i dos patis fan de cens dues gallines per Nadal.

10. Agrupacions de finques urbanes de la Canònica en el puig del Mercadal.

4. a. 1383. Verger i pati de Guillem Puig.
5. a. 1383. Verger de la muller de Jaspert Llop, fuster. (sols afront.).
6. a. 1383. Casa d'En Gras de Vilabertran (sols afront.).

5. PROP PORTAL D'EN CALABRÓ

1. a. 1392. Pati d'En Palayrac (sols afront.).
2. a. 1392. Part d'un verger de Joan Desagella, baster, "que té de llargària, de la part de migdia deu canes, i de la part de cerç quatre canes i mitja; de la part de sol ixent, d'amplària, cinc canes, i de ponent, set canes". Fou de Jaume Roca i "es fora el portal dit d'En Calabró". A ponent afronta amb "les Valls de la Vila, carrera mitjançant"; no obstant això, aquest límit occidental és difícil d'encaixar amb el que es diu anteriorment, ja que la mencionada afrontació, sembla situar el pati dintre el recinte urbà. Una possible solució consistiria a col·locar-lo fora muralla, entre el portal d'En Calabró i el de Sant Jordi, zona periurbana situada a ponent de la muralla.
3. a. 1392 Pati de Bernat Flandrí, argenter (sols afront.).
4. a. 1392. Pati de Joan Pasqual, paraire (id. id.).
5. a. 1392. Verger de Joan Trilla, paraire (sols afront.).

- A. "Valls de la Vila".
- B. Camí mitjancer.

6. ALTRES CAPBREVADORS NO UBICATS

1. a. 1383. Casa d'Ermesindis, muller de Ramon Blanc, q^o (sols afront.).
2. 1383. Casa de Maria(?)muller de Pere Riera. Paga de cens dues parts d'una gallina "feta d'ella tres iguals", per Nadal.
3. a. 1383. Casa de Pere Camarons. Paga de cens sis diners comtals, per Sant Miquel de setembre.
4. a. 1383. Casa i pati de Joan Colit. Paga de cens una gallina per Nadal. En 1406 passa a Ramon Gras. En la capbrevació de Joan Colit, una anotació marginal de la recopilació de 1632 diu així: "se creu es dins lo convent de Dominicos".
5. a. 1383. Casa d'Alfons de Medrano (sols afront.).
6. a. 1383 Casa de Constansa, muller de Francesc Banyoles. Paga de cens una gallina i sis diners comtals.
7. a. 1383. Casa de Guillem Bataller, carnisser (sols afront.).
8. a. 1412 Casa de Massiana, muller d'Esteve Albert, paraire. Abans, en 1383, fou de Bernat Vila, carnisser. Paga de cens una gallina, per Nadal.
9. a. 1412. Casa de Bernat Mola. Paga de cens una gallina per Nadal.
10. a. 1412 Casa d'Andreu Saurí (sols afront.).

Les dues cases anteriors, en 1383, consten com propietat de la muller de Galceran de Massanet i abans havien pertangut a Dalmau de Biert.

A. Via o carretera pública.

B. Planiol.

IV. ELS BARRIS EXTRAMURS

1. Puig de la Cavalleria o de la Milícia

El puig de la Cavalleria o de la Milícia correspon al que encara avui en diem el Temple

Aquesta elevació segueix el perfil irregular i acostalat –brusc desnivell per llevant i suau descens per la banda de ponent– iniciat en el puig Salner, del que resta separat pel camí o valleta que condueix al pont de la Mercè. El mencionat desnivell a sol ixent dóna lloc a un escarpat talús o rampa que passa dels 17, 50 metres de la casa del Temple (actual mas Berris), als 4 metres dels horts sota el rec del Molí.

En l'època del capbreu i a diferència del que avui s'esdevé, el puig de la Cavalleria, en la zona meridional i tocant al nucli emmurallat, es trobava ocupat per habitatges que s'integraven en un petit barri extramurs. La seva configuració i emplaçament, però, són més problemàtics que els dels barris estudiats fins ara.

Presentarem dues hipòtesis de treball: a) tots els lots capbreuats queden agrupats en l'espai entre el rec del Molí i la carretera de les Lletanies; b) els lots capbreuats es disposen en dues illes de cases: una, en l'indret anterior i l'altra entre el camí de les Lletanies i la Vall d'Ases.

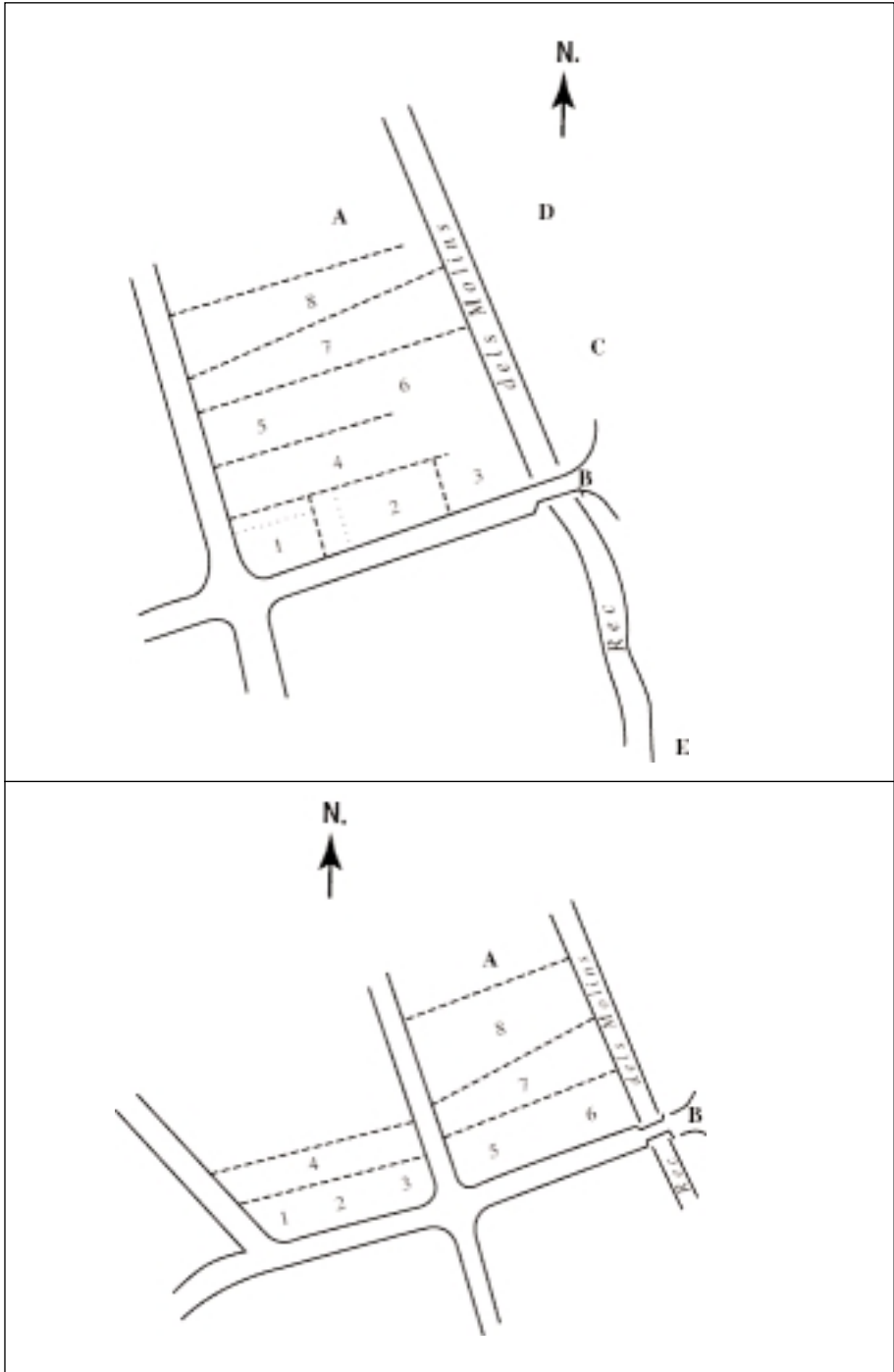
Que existien cases i terrenys capbreuats a l'illa primera ho demostra l'afrentació oriental d'una d'elles en el rec del Molí. Per altra part, però, ens trobem que entre el camí de la Mercè i la casa del Temple l'espai de terreny, tant per la superfície reduïda com per l'excessiva inclinació, sembla insuficient per contenir tots els lots capbreuats.

La segona solució consisteix a repartir els capbreuadors en les dues illes senyalades (vegeu plànols).

En el puig de la Cavalleria, a més de les finques capbreuades per la Canònica, se n'hi localitzen altres, domini de la comanda del Temple. Sabem, per exemple, que a principis del segle XIV, l'orde militar comptava almenys amb setze cases (algunes amb corral, era o femer), nombre superior a les de la Canònica.⁽²⁷⁾ Aquestes darreres són les següents:

1. a. 1383. Casa i pati de Pere Dalmau, teuler, que paguen de cens mitja gallina. “Dites cases comprà Joan Matheu a 17 setembre 1400”. En la nota marginal de la compilació s'identifica el lloc amb “la era d'En Pastell”.

27. PUJOL, M.: “Els templers a l'Empordà. La comanda del Temple de Castelló d'Empúries”, en *Ann. Ins. Est. Empord.*, Figueres, vol. XVII (1984), pàg. 81-94.

11. Les dues possibles variants en l'emplaçament del barri extramurs del puig de la Milícia o de la Cavalleria.

2. a. 1383. Casa i pati dels hereus de Guillem Gifreu q°. Paga de cens una gallina. També aquest predi, en nota marginal s'ubica a "part codró de Pastell".
3. a. 1383. Ramón Peitaví (o Baldoví ?) (sols afrontacions).
4. a. 1383. Joan de Grifol (sols afrontacions).
5. a. 1383. Casa de Berenguer March, teixidor, (sols afrontacions).
6. a. 1383. Casa i clos de la muller de Pere Moles, de Girona. (id. id.).
7. a. 1383. Pati de Guerau (o García) de Villareal. Per llevant, on senyala com a límit el rec del Molí, fa 7 canes, i per ponent, que afronta amb el camí o carrer, 4 canes. Abans hi havia hagut dues cases. Paga de cens dues gallines.
8. a. 1383. Pati i clos de la Caritat (sols afrontacions).

A. Casa de la Comanda del Temple.

B. Pont de la Mercè.

C. Convent de la Mercè, de pares mercedaris. Fundat l'any 1238, es mantingué en aquest lloc fins mitjan del segle XVII, en què la comunitat es traslladà dintre la vila. Prop d'aquest lloc es trobava el Molí de dalt (E), un dels tres que aleshores existien a Castelló. També, però més al nord, el cementiri dels jueus (D).

2. PLANIOL DE SANT FRANCESC

De manera semblant al de Santa Clara, sorgeix com un paratge que rep el nom del convent que s'hi acull, en aquest cas, el de Sant Francesc.

Les referències topogràfiques que aporta el capbreu de 1383, sols ens informen que les cases del barri limiten a migjorn amb un carrer (que podria ser el camí de Roses, tocant a prop del qual es troba el verger del convent) o en el planiol de Sant Francesc.

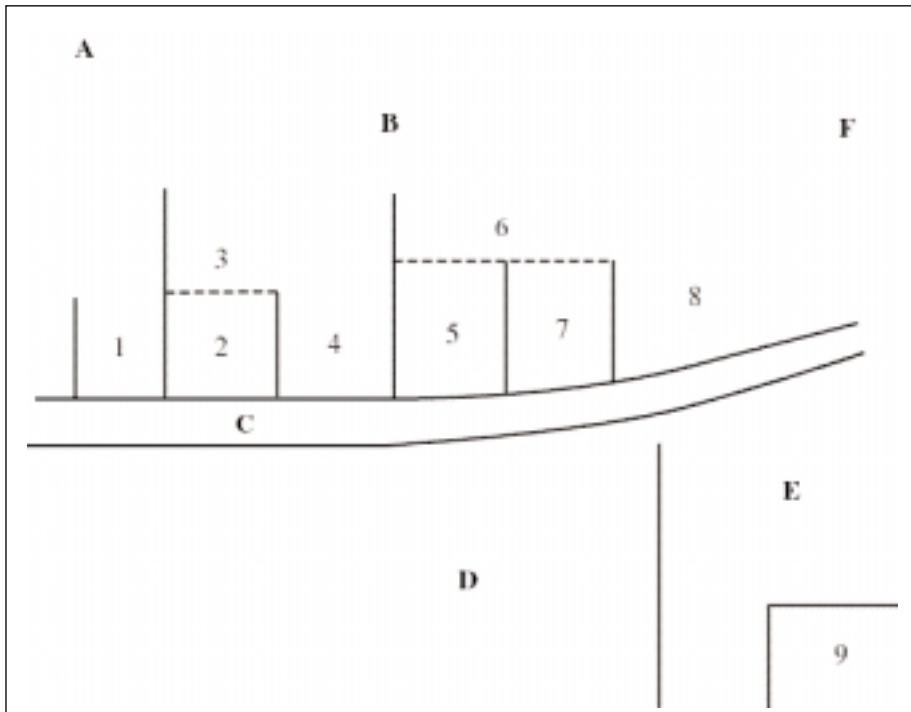
M'inclino a creure que la seva ubicació podria ser l'espai entre el començament del camí de Roses, a la sortida de Castelló, que restaria al sud, i el rec del Molí, al nord. El capbreu de 1383 assigna aquest petit barri al puig de l'Eramala.

No gaire lluny del convent, vers orient, s'alçava el Molí de baix, un dels tres "molins del comte" actius en temps dels capbreus. El de 1383 ens dóna la posició exacta al precisar la seva contigüitat amb un hort del pla de Santa Maria que podríem situar no gaire més enllà del límit oriental de l'actual gran horta propietat de Glòria Compte i entre 300 i 350 metres, a llevant, de l'ecomuseu de la Farinera.⁽²⁸⁾

Els capbrevadors són els següents:

1. a. 1383. Casa que fou d'En Murnau (Munua ?) (sols afrontacions).
2. a. 1383. Casa de Marcha, filla de Pere Cola q°. Paga de cens sis sous melgaresos.

28. En 1408 Guillem Gayrís, compra a Marquesa, muller de Joan Giveny, un hort d'un cortó de superfície que " es prop la casa del molí inferior i afronta...a migdia amb dit molí i en la bassa d'aquell".

12. El barri extramurs del planiol de Sant Francesc.

3. a. 1383. Verger de Na Bonacasa (sols afrontacions).
4. a. 1383. Casa de Sibila, muller de Guillem Bonacasa (?). Paga de cens dos sous melgaresos. En 1405 pertany a Guillem Embri.
5. a. 1383. Casa de Blanca, muller de Pere Simon Vidal, ferrer. Paga de cens sis sous melgaresos. En 1406 passa a Guillem Trevila.
6. a. 1383. Verger (?) de Bartomeu Cornell. En 1405 apareix com a “cases de l’hereu de Pere Niell”.
7. a. 1383. Casa de Pere Salvador, clergue. Paga de cens sis sous melgaresos. En 1405 ha passat a Berenguer Maior.
8. a. 1383. Bartomeu Cornell (sols afrontacions).
9. a. 1383. Castelló Pere: “un verger prop l’hort dels frares menors”. A ponent i nord afronta amb l’hort de dits frares, que fou de Ramon Pere.

- A. Molí del mig.
- B. Rec del Molí.
- C. “Carretera pública” (camí de Roses?) .
- D. Planiol de Sant Francesc.
- E. Convent i verger de Sant Francesc.
- F. Molí de baix.

V. DOS BARRIS DESAPAREGUTS

1. El puig de la Muga

El puig de la Muga s'estenia entre l'actual cementiri, el barri de Sant Llätzer i la urbanització dels Terrers, anant a morir al llit de la Muga. Abans d'arribar-hi, però, el separava el rec de les Adoberies, continuació, llavors, del de Maldiner que, en lloc de desaiguar a la Muga, s'allargava per l'actual carrer de Roses i, travessant el carrer del Pont, seguia el traçat de l'actual rec de Santa Clara. Sóc de l'opinió –que s'hauria de provar documentalment– que el rec de Maldiner o primer tram del de les Adoberies, s'originava com una branca del rec dels Molins bladers (procedent de la resclosa de Vilanova de la Muga), del que se separaria, més o menys a l'altura de l'actual pont de la Rajola.

A la travessera del mencionat carrer, el rec se sortejava mitjançant un pont de dues arcades, avui enterrat, però que es descobrí, fa uns anys, amb motiu de la instal·lació del clavegueram.⁽²⁹⁾

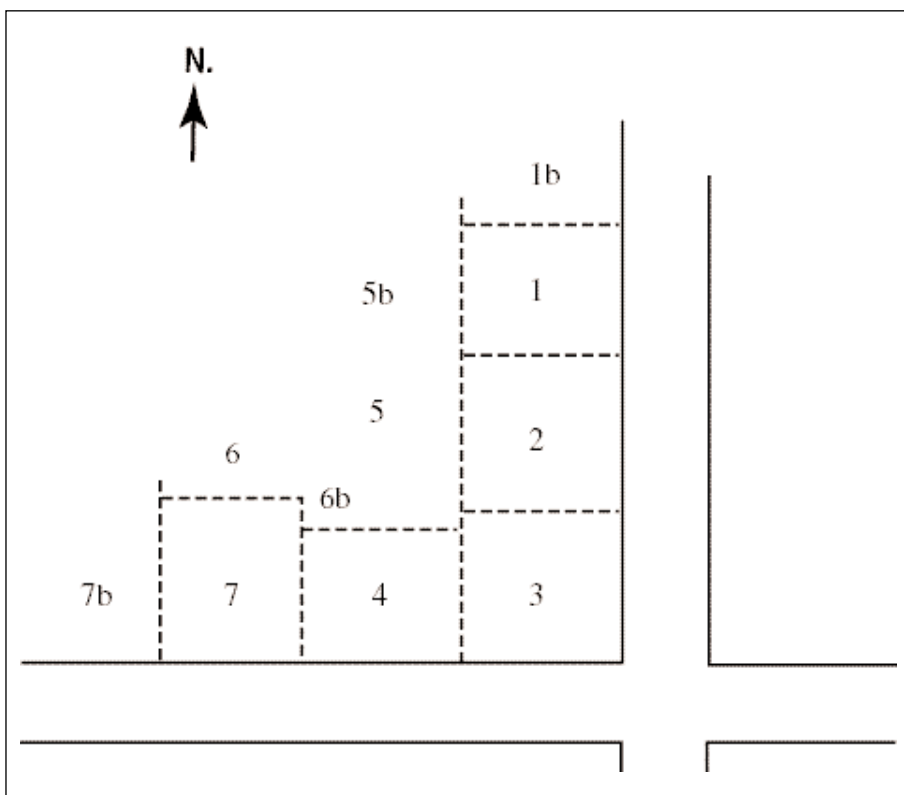
La cota màxima avui arriba als 13 metres i apareix de formes allargassades i suaus. La millor descripció d'aquest barri correspon al capbreu de 1331-32, que seguim, atès que en el de 1383 no es menciona. L'esment de patis, horts i eres fa suposar un barri agrícola.

Els capbrevadors, la gran majoria dones, són els següents:

1. a. 1331. Casa de Garsendis, muller de Guerau Asam i filla de Na Matse-(?)– Paga de cens mitja gallina.
- 1b) a. 1331 Pati de la casa anterior.
2. a. 1331. Casa de Garsendis, muller de Ramon Corsavi. Paga de cens mitja gallina.
3. a. 1331. Casa de Sibila, muller de Francesc Borrassà (Na Borrassana). Paga de cens una gallina.
4. a. 1331. Casa de Dolça, muller de Ramon Guasc. En 1338 passa a Margarida, muller de Nicolau Roca. Paga de cens 12 diners melgaresos.
5. a. 1331. Casa de Na Sala (sols afront.).
- 5b) a. 1331. Pati o hort de Na Sala (id id.).
- 6 a. a. 1331. Casa de Nicolau Tinter (sols afront.).
- 6b) 1331. Pati de Nicolau Tinter (id. id.).
- 7 a. 1331. Casa de Castellona, muller de Pere Jordà, q^o. Paga de cens un diner comtal.
- 7b) 1331. Pati de Na Castellona.

En aquest mateix capbreu, però corresponent al primer any, 1303, hem comptat vint-i-dos capbrevants, residents en dit barri.

29. L'any 1974 i fent obres per portar les aigües corrents als dipòsits nous de l'Av. Rossinyols es trobaren les restes d'un antic pont a la cruïlla entre el carrer de Roses i el del Pont, amb la base dos o dos i mig metres per sota el nivell actual dels carrers. Segons m'explicà el paleta Quimet Soler es tractava d'una estructura molt resistent, feta de morter i calç grassa, i amb els extrems acabats en punta. Contenia dues arcades, una de carreus de pedra i l'altra de rajols– Recentment ha tractat aquest tema S. Famoso en "Breu ressenya sobre la hidrografia històrica dels recs dels molins de Castelló", Rev. *El Salner* núm. 6 a. 2000.

13. El barri extramurs del puig de la Muga (Capbreu de 1332).

2. Barri de “Sota la bassa del Molí”

L’emplaçament d’aquest barri o veïnat es troba assegurat per les cites en les afrontacions de “les valls o Rec del Molí”, “Rec del Molí del Sr, Comte” o “Rec dels molins bladers”, sempre a ponent, i les “valls foranes”⁽³⁰⁾ a llevant. Aquests signes d’identificació es complementen amb les notes marginals dels capbreus, així com l’anotació del “Calendaris...de 1632”: “Los Hortos que són contiguos a la Vassa o Rech del Molí, dende la Mercè Vella fins a l’hort de

30. Les “valls foranes” formaven una mena de circumval·lació de la vila que, des de l’ecomuseu de la Farinera, donava la volta al recinte urbà, amb un radi desigual, fins l’asil Duran. N’hem identificat tres trams: les valls foranes pròpiament dites o rec Distil·lador, la vall d’Ases i les valls foranes del puig de la Muga.

En el primer tros corren paral·leles a les valls o fossada del rec del Molí fariner, a una distància d’uns trenta o quaranta metres, seguint el desnivell o escaló que encara es pot comprovar entre el pàrquing del Molí i l’horta de Glòria Compte. En el seu temps servia de límit entre el barri de “sota la bassa del Molí” i els horts del pla de Santa Maria i la Coromina.

No creiem que dites valls foranes tinguessin cap paper defensiu més o menys permanent, ja que en la documentació solen aparèixer com recs o còrrecs (en castellà “vaguadas”) que servien de límits naturals.

Passols, *que antes foren casas*, se reputaban situats en lo Puig Salner, encara que fossen fora de la vila”.

Durant el segle XIV, el veïnat de “Sota la bassa del Molí” presenta la màxima expansió en el capbreu de 1332, anterior, com sabem, a la Gran Pesta. El barri, en aquests moments, s’estenia des de l’actual pàrquing de l’hort del Molí fins probablement el camí de la Paborderia, sota l’antic Molí de dalt, on començava el rec de Na Gomarella, prolongació de les valls foranes, però en direcció vers els estanys, és a dir, fent angle recte amb el primitiu sentit d’aquelles.

El barri apareixia de traçat rectangular, força més llarg que ample i emmarcat entre el rec del Molí i les valls foranes. En dita amplada sols solien situar-se dos habitatges, de tal manera que mentre la de ponent afrontava amb el primer, la de llevant ho feia amb les segones. A vegades, però, en lloc de dues n’hi trobem una de sola que, en aquest cas, sol disposar d’ampli pati; també i com excepció a vegades n’hi trobem tres i en altres l’espai es troba ocupat per un sol pati estès des del rec del Molí a les valls foranes. Les mencionades circumstàncies ens porten a creure que la distància entre els dos límits hidrogràfics anteriors oscil·laria entre els trenta o trenta-cinc metres, corresponent les valls foranes al ressalt o escaló topogràfic encara existent entre els horts tocant a la carretera del rec del Molí i els que vénen a continuació; per exemple dit desnivell es veu molt bé entre l’actual pàrquing del Molí i l’hort d’En Curós (actualment Glòria Compte).

Pel que fa a la llargada, si ens atenim al que afirmen els compiladors del segle XVII, arribaria fins al Molí de dalt, és a dir, fins l’actual camí de la Paborderia, cosa possible si considerem que, a més dels habitatges i patis capbrevats per la Canònica podien existir-ne d’altres.

Limitant-nos a les nostres dades, en el capbreu de 1331 es relacionen trenta-set noms, entre capbrevadors i afrontadors, mentre en el de 1383 només en trobem dotze, tots ells prop del Molí del mig. Cal puntualitzar que, dintre el darrer, sols dos capbrevants, Berenguer Domingo i Nicolaua, la seva muller, declaren el primer una casa i la segona una casa o paller i una era, i un altre, Berenguer Boris, dos patis, mentre tots els altres apareixen com a possessors de “vergers”. Sembla confirmar la decadència del barri al final de segle i la transformació en zona hortícola la següent declaració de Berenguer Spital: “...un verger que solien ser dos cases”. Per altra part no és infreqüent, en el capbreu de 1383, trobar en capbrevacions de diferents sectors urbans, observacions sobre l’existència anterior de dos habitatges on ara se’n capbrevava una de sola.

Les cases capbrevades presenten extensions diferents, des de la que es limita a l’habitatge pròpiament dit a aquelles altres que disposen de patis, eres o femers; algunes d’elles, arribarien a ocupar una superfície equivalent a tres de les primeres. Els patis i eres solien acantonar-se a la banda de llevant, és a dir, tocant a les valls foranes, mentre els habitatges ho feien generalment vorejant el camí del rec del Molí.

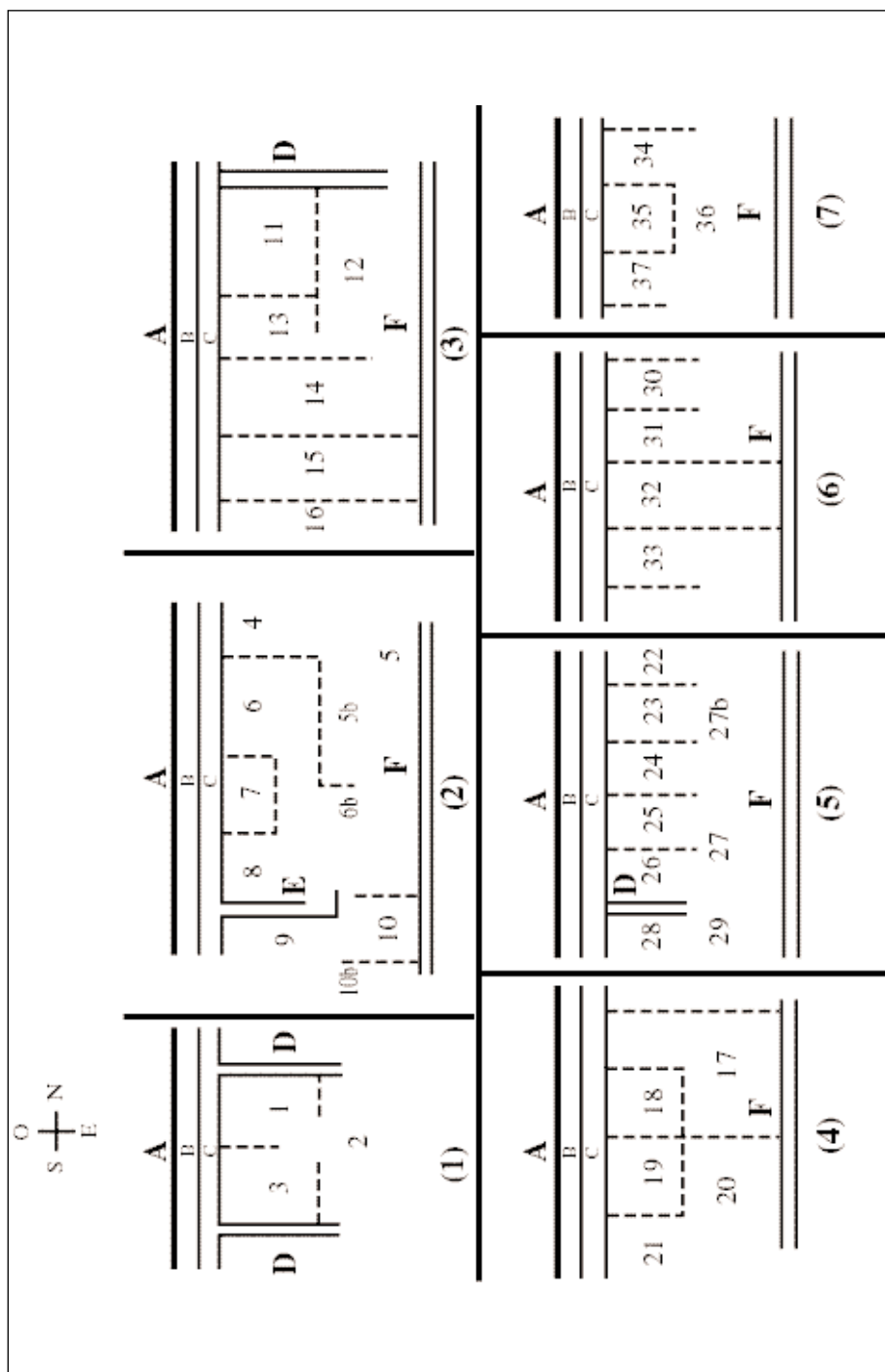
No coneixem per ara els motius de la despoblació del barri; però és possible que tingui a veure amb les desgràcies demogràfiques iniciades amb la

Pesta Negra de 1348 i que, amb major o menor intensitat, no deixen de continuar-se durant tota la resta del segle.

Tampoc sabem si, tant aquest barri com els anteriors de fora murs (puig de la Muga, planiol de Sant Francesc o puig de la Milícia) es trobaven ocupats majoritàriament per agricultors, atès que la gran majoria dels noms dels caps de casa no consten en la llista dels assistents al Consell General, que conigna la professió.

Començarem per anotar els capbrevadors i afrontadors del capbreu de 1331, el que dóna la llista més completa. Recordem que la disposició en el gràfic de les set agrupacions d'habitatges no és correlativa, ja que desconeixem llur situació dintre el rectangle rec del Molí - Valls foranes que emmarcava el barri.

1. a. 1331. Casa de Sibila, muller de Guillem Otger, altrament dit Nardit. Paga de cens una gallina. Al nord limita amb camí.
2. a 1331. Casa de Perpinyà Teixidor (sols afrontacions).
3. a. 1322. Casa de Guillem Manuira. Limita al sud amb un camí. En el marge de la recopilació del capbreu s'anota: "part hort de Camps, antes Estrada".
4. a.1332. Casa de Berenguer Berga (sols afront.).
5. a. 1332. Na Galter.
- 5b) a 1332. Pere Galter (?).
6. Casa de Garaua (o Ermesindis (?), muller de Bernat Amorós. Paga de cens una gallina.
- 6b) a.1332. Altra casa de Garaua Amorós.
7. a. 1332. Casa de Bernarda, muller de Pere Gifreu o Na Gifreua.
8. a.1332. Casa de Guillem Oliva. Limita al sud amb camí (sols afront.).
9. a.1332. Casa de Sibila Solterra (sols afront.).
10. a.1332. Casa de Bernat o Berenguer Compte (sols afront.).
- 10b) a. 1332. Era d' un altre hospici de Bernat Compte.
11. a. 1332. Cases d'En Guillem Roca (sols afront.). Nota del marge: "sota la Bassa hort den Pastell".
12. a.1332. Casa i era contigua de Bernat o Berenguer Guillem. Limita al nord amb camí i a l'est amb les valls foranes.
13. a. 1332. Casa de Guillem Canet o Ceret, brasser.
14. a. 1332. Casa de Na Saura Sibila, filla d'En Saura o bé fills d'En Saura. (sols afront.).
15. a. 1332. Casa i pati o "cortal" d'En Bartomeu Robau. Paga de cens cinc diners comtals.
16. a. 1332. Casa d'En Romaguera (sols afront.).
17. a. 1332. Casa de Ramon Mir (sols afront.).
18. a. 1332. Casa de Guillem Servià o Cervià. Paga de cens mitja gallina.
19. a. 1332. Casa de Berenguer o Bernat Compte. Paga de cens mitja gallina.
20. a. 1332. Casa de Berenguer Guillem (sols afront.).
21. a. 1332. "Cortal" d'En Robau (sols afront.).
22. a. 1331. Casa d'En Corral (sols afront.).

14. Agrupacions de finques urbanes de la Canònica en el barri extramurs “Sota la bassa del Molí” (Capbreu de 1332).

23. a. 1331. Casa de Sibila, muller de Tomàs Vidal. Paga de cens un terç de gallina.
24. a. 1331. Casa de Berenguer Camprodón (sols afront.).
25. a. 1331. Casa de Francesca, muller de Guillem Berenguer (sols afront.).
26. a. 1332. Casa de Guilleuma, muller de Bernat de Creu (Na Creus). Paga de cens mitja gallina.
27. a. 1332. Meitat d'una casa i hort envers migdia de Guilleuma, muller de Guillem Mallart. Paga de cens dos sous melgaresos.
- 27b) a. 1332. Altra meitat de la casa i hort (no pertany a la Canònica).
28. a. 1332. Pere Ramon Cabanyal (sols afront.).
29. a. 1332. Guillem Gomarell (sols afront.).
30. a. 1332 (?) Casa de Guillem de Roses (sols afront.).
31. a. 1322 Casa d'En Robau, que fou de na Cigarrera (sols afront.).
32. a. 1322 Casa amb son pati d'Ermesindis, muller de Bernat d'Armentera. Fa de cens tres gallines i dotze diners; per la quantia del cens devia ser una finca important.
33. a. 1322. Tinensa que fou de Pons Franch (sols afront.).
34. a. 1332 (?) Casa de Na Pagesa (sols afront.).
35. a. 1332 (?) Mitja casa de Bernat Vilademires. Fa de cens tres diners melgresos.
36. a. 1332 (?) Verger de la muller de Guillem Mallart (sols afront.).
37. a. 1332 (?) Casa de la muller d'En Romà (sols afront.).

En el capbreu de 1383 sols apareixen les següents anotacions, la majoria corresponents ara a “vergers”:

1. a. 1383. Verger de Bernat Peitaví; a llevant limita amb les valls foranes i a ponent amb el rec del Molí, camí mediant.
2. a. 1383. Francesc Font, teixidor (sols afrontacions).
3. a. 1383: Una part de verger de Sibila, muller de Pere Boris, blanquer (?) “prop el rec dels molins bladers del Comte”. Paga de cens una gallina.
4. a. 1383. Dos patis de Guilleuma, muller de Berenguer Boris. Paga de cens 4 diners melgaresos.
5. a. 1383. Verger de Nicolau Llansà (sols afrontacions).
6. a. 1383. Verger de l'hereu de Pere Mur...(?).
7. a. 1383. Casa “prop el Molí del mig”, de Berenguer Domingo. Paga de cens 3 malles comtals.
8. a. 1383. Casa o “paller i cortal i porxos” de Nicolaua, muller de Berenguer Domingo; limita a llevant amb les valls foranes.
9. a. 1383. Verger de Berenguer Spital “que solien ser dos cases, prop els molins mitjans”.
10. a. 1383. Verger de Joan Magnesa; a llevant limita amb les valls foranes i a ponent amb el “rec dels molins bladers, camí mediant”.
11. a. 1383. Hort de Guillem Negre (?) (sols afrontacions).
12. a. 1383. Verger de Joan Gifreu (sols afrontacions).

Sota aquest barri s'estenia, a llevant de les valls foranes, la faixa hortícola de Castelló, en el paratge conegut aleshores com el "pla davant Vila". Es tractava d'una faixa rectangular enquadrada entre el rec del Molí, al sud (el tram corresponent al Molí de baix i per tant de direcció perpendicular al tram que servia de valls), el rec que el capbreu anomena indistintament valls foranes o rec Distil·lador, a ponent; aquest mateix rec o el de la Gomarella, a nord i les terres de cultiu i closes que conduïen vers l'estany, a llevant.

Dintre el mencionat "Pla davant vila" hi tenien cabuda, a la porció septentrional la "Coromina menor" ("Coromina menor en lo pla davant vila") i a la meridional el tros conegut com Coromina major o "Horta de Santa Maria, prop el monestir de sant Francesc".

Com hem explicat, en la segona meitat del segle i a conseqüència del despoblament del barri, aquest s'havia transformat en una zona de "vergers" que venia a perllongar la faixa hortícola esmentada. Així, doncs, a partir d'aquest moment, els horts s'estenien des del rec del Molí fins a l'actual paratge de "La Granja", en un espai de major amplada que l'actual. En canvi ens manquen testimonis sobre la seva perllongació més enllà del camí de la Paborderia o del més o menys paral·lel rec de Na Gomarella, com esdevindria més tard.

El nombre de capbreuadors (més els afrontadors) sumen seixanta-un, la majoria propietaris de parcel·les de un cortó o dos de superfície. El que no sabem és si aquests propietaris serien els cultivadors de llurs finques o si les tindrien arrendades o en parceria a altres persones.